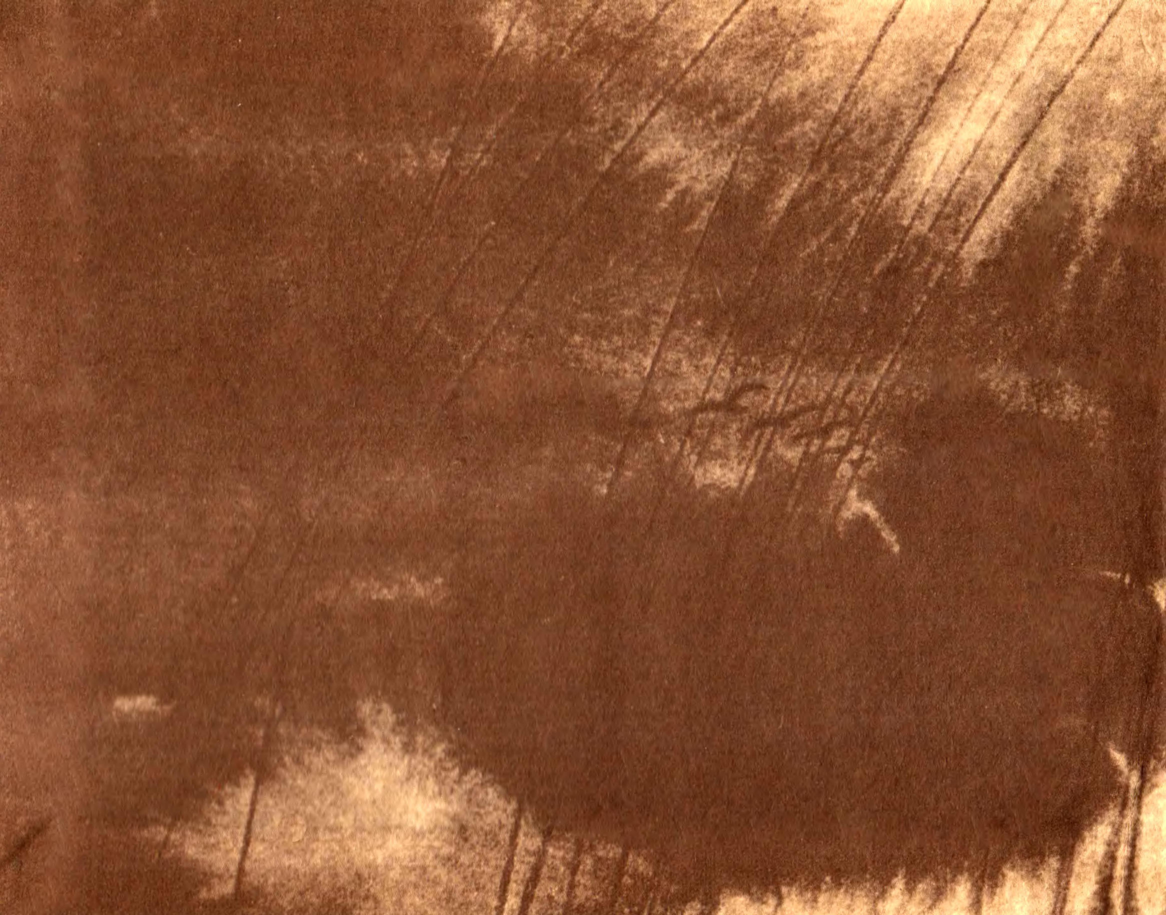
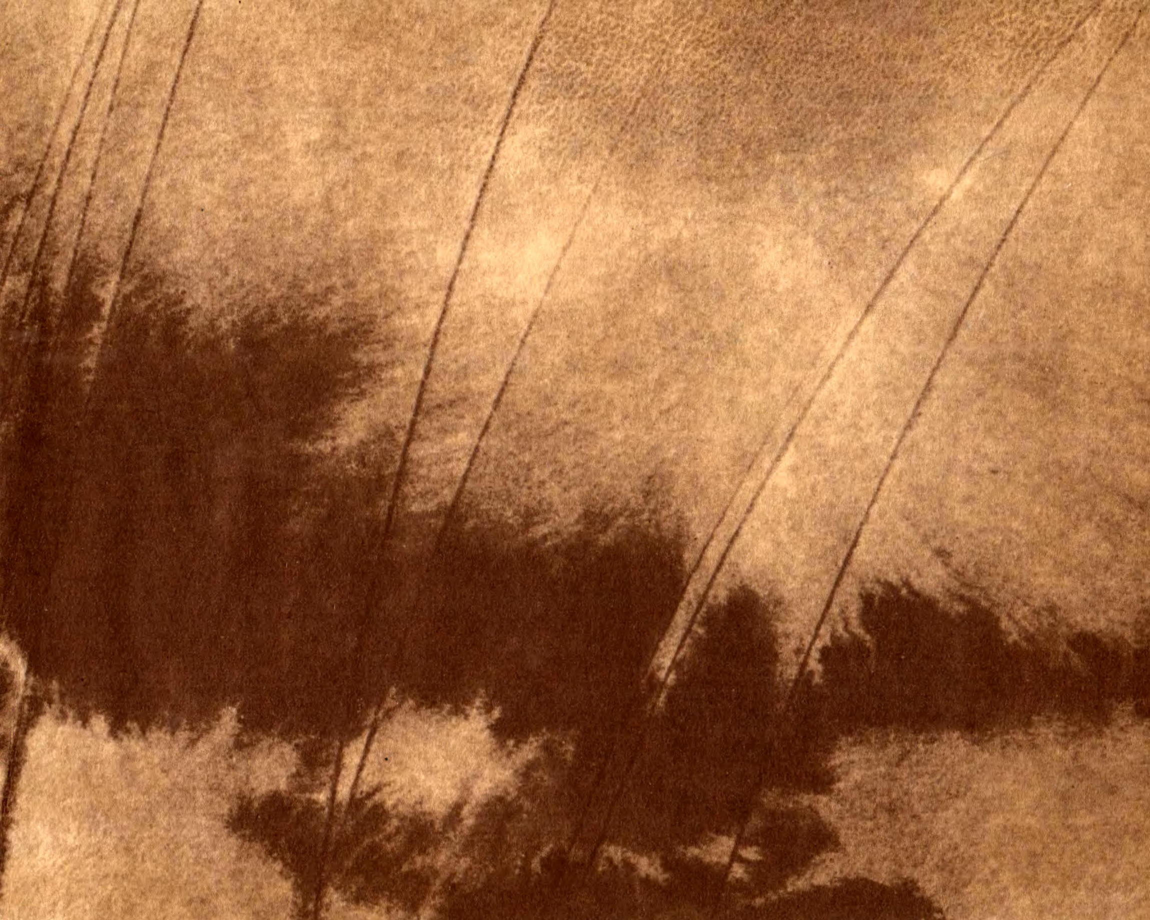
М. А. Воїнственський НАШІ ПТАХИ

В библиотеку Института зоологии
АН УССР от автора
26.III.70 г.

ВИДАВНИЦТВО «РАДЯНСЬКА ШКОЛА» Київ — 1969

М. А. Воїнственський

НАШІ ПТАХИ

ПЕРЕДМОВА

Серед численних тварин нашого краю птахи, мабуть, найбільш популярні і улюблені в народі. Є серед них багато чудових співочих пташок, а є й такі, які своїм яскравим забарвленням прикрашають ліси, парки, луки і поля. Більшість птахів — щирі друзі людини; вони допомагають їй боротися з різними шкідливими тваринами або знищувати бур'яни, є птахи — лікарі дерев, птахи санітари...

Роль птахів у житті людини дуже велика. Щоб найповніше використати корисну діяльність птахів, треба знати все про їх життя, живлення, повадки, місця перебування тощо.

Найбільшу користь дають нам, як це не дивно, не великі мисливські птахи — глухарі, тетереви, качки, гуси та інші, а різні комахоїдні пташки — синички, повзики, дрозди, солов'ї, вільшанки та інші, які поїдають безліч шкідливих комах і тим допомагають людині в боротьбі за високі врожаї або збереження лісів.

З хижих птахів дуже корисні дрібні соколи, канюки та деякі інші, а також сови, які знищують шкідливих гризунів — ховрахів, хом'яків, мишей та полівок.

Звичайно, корисні і мисливські птахи, особливо якщо врахувати, що мисливським спортом у нашій республіці захоплюється понад півмільйона чоловік.

Проте є ще одна сторона життя птахів, яку важко переоцінити, дуже важлива, а саме: їх естетичне значення як окраси природи. Справді, важко собі уявити мертвий ліс або луг, без пташиного співу. Вони відразу втратили б усю свою привабливість.

Пташки прикрашають ліси і парки, поля і сади. Тому не випадково люди здавна охороняють деяких птахів і стараються принаджувати їх у свої садки. Та, на жаль, ще й досі охорона птахів не завжди буває поставлена як слід, бо широкі маси населення, особливо молодь, часто не мають достатнього уявлення про значення птахів, не знають їх життя і не вміють подати їм належну допомогу в тяжкий для них час.

Ось чому дуже важливо, щоб відомості про птахів ширше висвітлювалися в науково-популярній літературі, щоб кожен добре знав і любив птахів — наших найкращих друзів.

Звичайно, в такому невеличкому альбомі не можна розповісти про всіх птахів, що живуть або тимчасово бувають на Україні. Їх дуже багато, близько 300 видів. Тому автор змушений був вибрати лише деякі, найцікавіші види, що заслуговують на увагу.

Щоб читачі мали уяву про систематику птахів, з кожного ряду і з більшості найважливіших родин взято найхарактерніші або найцікавіші з того чи іншого погляду види.

Які ж саме? Це насамперед мисливські (тетерев, фазан, сіра гуска, крижень); хижі птахи, які допомагають нам у боротьбі з шкідливими комахами і гризунами (мартини, дятли, шпаки, повзики, синички та ін.); рідкісні птахи та ті, що зникають, які заслуговують на охорону (глухар, дрохва, стрепет, сірий журавель, біла чапля, колпиця, лелека, орел-беркут, чорний гриф, пугач); птахи, які добре відомі населенню, постійні супутники людини, оспівані у піснях та літературних творах, чудові співаки, прикраса лісів, парків, полів та лук (жайворонок, дрізд, соловейко, кропив'янка, очеретянка та ін.). Нарешті птахи, що мають якісь цікаві риси в своєму зовнішньому вигляді, в поведінці, способах здобування їжі, будуванні гнізд тощо. Це такі види, як гагари і норці, що чудово пристосувалися до водного середовища, кулики і крячки, ялиновий шишкар з його кумедним дзьобом-пінцетом, ремез, що майстерно будує гніздо-рукавичку і багато інших.

Отже, мета цього альбому — ознайомити читачів з найбільш важливими і цікавими представниками багатого і різноманітного пташиного світу України.

ТЕТЕРЕВ

Lyrurus tetrix L.

У молодому лісі, на болоті або на лісовій галявині напровесні можна побачити цих чудових птахів у їх весняному танці. З великої відстані чутно гучне буркотання, яке милує слух і серце мисливця.

Самець тетерева, як свійський півень завбільшки, має чорне з металічним відблиском оперення. Над оком яскраво-червоні брови. Самка, як і молоді птахи, сіренька, строката.

Поширений тетерев у лісовій смузі Євразії, на Україні — в більшості районів Полісся та подекуди на півночі Лісостепу. Живе в молодому листяному і мішаному лісі, де є болота і вологі поляни. На зиму нікуди не відлітає. Живиться влітку комахами. ягодами, молодими пагонами рослин, а взимку — бруньками, «сережками» вільхи, берези, ягодами тощо. Весняні ігри (ток) починає ще в березні. Гніздо мостить у ямці на землі. Яйця (6—12) жовтувато-бурі з темними плямами відкладає в другій половині квітня. Пташенята, вилупившись, відразу покидають гніздо і разом з самкою мандрують, шукаючи корму.

Тетерев — цінний мисливський птах, якого слід всіляко охороняти і розводити. Полювання на нього дозволяється не в усіх районах і лише в ті роки, коли кількість птахів дозволяє це робити. Корисний ще й тим, що знищує багато шкідливих комах.

ГЛУХАР

Tetrao urogallus L.

Великий темно-бурий птах, розміром як велика свійська гуска. Самка трохи менша за самця, має бурувато-руде, строкате забарвлення.

Водиться птах у глухих тайгових лісах Євразії. На Україні зберігся у невеликій кількості лише по деяких районах Полісся та в лісах Карпат. Осілий птах, що живе у нас протягом цілого року, нікуди не відлітає. Гніздо мостить на землі, в ямці. Рудуваті, в темних цяточках яйця (8—10) відкладає у квітні — на початку травня. Птах виводковий, пташенята після виходу з яйця відразу покидають гніздо. Живиться ягодами, насінням, зеленими пагонами, рідше — дрібними тваринами; взимку — переважно хвоєю. Напровесні, ще коли в лісі сніг, глухарі токують, але, на відміну від тетеревів, не збираються групами, а сидять поодинці десь на високому дереві і вже вдосвіта виводять свою своєрідну токову «пісню».

Глухарі — цінні мисливські птахи, але лишилося їх так мало, що полювання на них в УРСР повсюди заборонено. Їх треба суворо охороняти як зникаючу пам'ятку поліського ландшафту.

ФАЗАН

Phasiunus colchicus L.

Птах з ряду куриних — справжній красунь! Самці мають яскраве забарвлення, в якому у химерному візерунку переплітаються червоні, зелені з металічним блиском, чорні і білі кольори. Хвіст довгий, довший за тіло. Самка, як і молоді птахи, забарвлена скромніше — бурувата з темними цятками.

Водяться фазани в чагарниках і заростях очерету в середземноморських країнах, в Передній і Середній Азії, на Далекому Сході. В деяких країнах Південної і Західної Європи їх здавна розводять як мисливських птахів, і живуть вони в природних умовах. На Україні добре прижилися і тепер зустрічаються в багатьох мисливських господарствах степової зони, в Чорноморському заповіднику, у плавнях пониззя Дніпра, в Криму.

Живляться влітку різними ягодами, насінням, комахами, серед яких багато шкідливих видів, та іншими дрібними тваринками. Взимку — ягодами, зеленими частинами рослин, бруньками тощо. Гніздо мостить фазан на землі, в ямці. Яйця (10—18) бурі або зеленувато-бурі відкладають у травні. Пташенята відразу після вилуплення покидають гніздо.

Цінний мисливський птах, якого варто розводити в усіх мисливських господарствах степової зони, Криму, Закарпаття, де є відповідні для нього умови — густі чагарники або зарості очерету і багато корму.

ГОЛУБ СИЗИЙ

Columba livia Gm.

Цей добре відомий птах з ряду голубиних у великій кількості водиться в містах і селах, роблячи гнізда в щілинах будівель. Він є предком свійського голуба. Оперення сіре з зеленим або фіалковим металічним блиском, за що голуб і дістав свою назву сизого.

Гніздо — дуже проста споруда з різних м'яких матеріалів — сухих стеблин, ганчірок, клаптів паперу тощо, в щілинах будівель, у скелях, в стінах ярів, криниць, великих ям.

Два білих яйця птах відкладає 3—4 рази на літо. Пташенята вилуплюються голі, безпорадні і довго лишаються в гнізді (голуби — птахи нагніздні).

Живиться сизий голуб виключно рослинною їжею — переважно насінням, а почасти і зеленими частинами рослин. Нікуди на зиму не відлітає.

Декоративний птах, що прикрашає населені пункти. Проте, якщо розводиться у занадто великій кількості, забруднює будівлі і вулиці, а також може поширювати деякі хвороби (орнітози), на які хворіють люди і свійські тварини.

ДЕРКАЧ

Crex crex L.

Весняним ранком на зелених, вкритих густою травою, луках часто можна почути своєрідний хрипкий, але досить гучний крик, наче хтось дере міцну тканину. Якщо ви схочете знайти тварину, яка видає такі звуки, і, навіть дуже обережно, підходитимете до місця, звідки лунає крик — однаково нікого не побачите. Це кричить деркач, невеликий птах з ряду пастушкових, завбільшки з курча. Він має рудувато-бурувате, непомітне, забарвлення під суху траву або листя.

Деркач погано і дуже неохоче літає, зате швидко бігає. Пересувається він швидко і обережно, і навіть зовсім близько не можна його помітити, так блискавично пробіжить він у високій траві.

Свої рябенькі, рудувато-жовті в цятках яйця, яких буває до 10—12, деркач відкладає з середини травня у ямку серед трави.

Деркач гніздиться по сирих, трав'янистих луках по всій території України, крім гірських і сухих степових районів.

Живиться дрібними тваринками (комахами, слимаками), серед яких багато шкідників. Корисний птах, до того ж і мисливський. Дуже цікаво полювати на нього з собакою. Його треба охороняти і розводити скрізь, де є для цього відповідні умови.

ЛИСКА

Fulica atra L.

Хто не бачив на наших озерах і ставках кумедного чорного птаха (з ряду пастушкових) з роговою світлою бляшкою на лобі. При наближенні човна він швидко запливає в зарості або, гучно лопочучи крилами, немов глісер, напівлетить, напівбіжить по воді, намагаючись швидше сховатися в очереті.

За свою голу бляшку на лобі птах дістав назву лиска.

Він чималий, як середня курка завбільшки (вага близько 1 *кг*). Живе на зарослих водоймах — ставках, озерах, лиманах, навіть там, де солона вода. На зиму відлітає на південь, але порівняно недалеко — на Чорне або Середземне море, де зимує в прибережній зоні в гирлах річок з мілководдями і з добре розвинутою водяною рослинністю.

Живиться лиска переважно різними водяними рослинами, іноді й дрібними тваринами — молюсками, комахами, червами тощо.

Велике і досить акуратно зроблене з сухих рослин гніздо можна знайти біля води, в кущах або заростях очерету. Нерідко, коли рівень води навесні піднімається, лиска поступово надбудовує гніздо і воно набуває вигляду високої піраміди.

Яйця відкладає на початку травня; їх буває до 12—15; вони жовтуваті, в темних крапочках. Пташенята після виходу з яйця відразу покидають гніздо (лиски, як і всі пастушкові і курині, належать до виводкових птахів) і разом з самкою ведуть самостійне життя.

Восени, готуючись до відльоту на зимівлю, лиски збираються у великі, а на місцях зимівлі — у величезні зграї, з багатьох тисяч особин.

М'ясо лиски смачне, а полювання на неї має великий спортивний інтерес. Це один з масових корисних мисливських птахів, якого слід охороняти і розводити скрізь, на всіх водоймах, де є для цього добрі умови.

ЖУРАВЕЛЬ СІРИЙ

Grus grus L.

Усі, мабуть, бачили в синьому весняному небі рівний трикутник зграї журавлів, що повертаються з вирію. З височини лунають дзвінкі, гучні крики, які мимоволі в кожного викликають весняний настрій.

Сірий журавель — великий довгоногий птах, як свійська гуска завбільшки, з довгою шиєю, прямим сильним дзьобом. Оперення приємного сірого забарвлення, тільки махові пера чорні та по боках голови білі смужки.

Це перелітний птах, що зимує в південних країнах — Африці, Індії. У нас гніздиться у невеликій кількості у деяких болотистих районах Полісся. Гніздо мостить десь на купині, серед великого багнистого болота, у місцях, куди важко пробратися людині або хижакові.

У травні можна знайти два великих глинясто-бурих або зеленувато-бурих яйця з темними цятками. Молоді птахи довго лишаються в гнізді і десь тільки в липні починають літати.

Живляться журавлі дрібними тваринами — жабами, ящірками, зміями, мишами, комахами, а також насінням і зеленими частинами рослин.

Раніше журавлів вважали за мисливських птахів, але тепер їх лишилося дуже мало і полювати на них заборонено.

Цього рідкісного, красивого птаха слід берегти як цінну пам'ятку природи.

2*

ДРОХВА
Otis tarda L.

Великий птах, більший за велику гуску, дуже своєрідний і красивий. Голова і шия сірі, верх тіла смугастий, низ білий, махові пера темно-бурі.
Поширені дрохви у степовій і частково лісостеповій смузі Європи і Азії. На Україні трапляються майже по всій території Лісостепу і Степу, на полях. Живуть у нас протягом цілого року, тільки в дуже холодні зими відкочовують у південні області (Причорномор'я, Крим).
Гніздо у дрохви дуже просте — це ямка в землі, в яку птах відкладає в кінці квітня — на початку травня 2—3 дуже гарних великих плямистих яйця. Пташенята, вилупившись, покидають гніздо (виводкові птахи) і мандрують разом з самкою, шукаючи поживи.
Живиться дрохва переважно різними комахами, серед яких багато шкідників, а також насінням та іншою рослинною їжею.
Дуже корисний птах, якого слід охороняти і розмножувати також як цінну пам'ятку природи, що перебуває під загрозою цілковитого зникнення.

СТРЕПЕТ

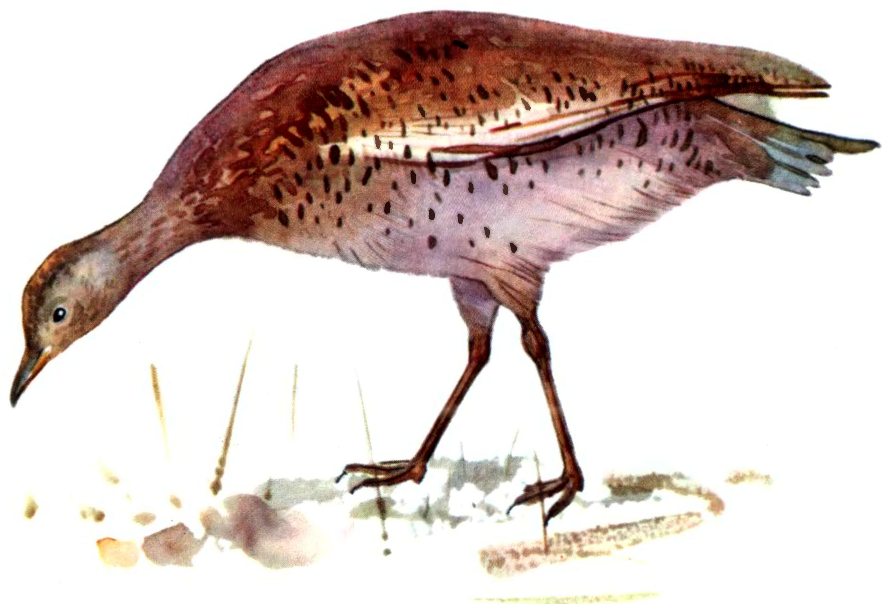
Otis tetrax L.

Колись цей чудовий мисливський птах був поширений по всій степовій зоні України, але тепер, коли цілинні степи майже повністю розорані, він трапляється дуже рідко. Сучасне поширення стрепета охоплює степову зону Східної Європи і Азії на схід до Китаю, але тільки ту її частину, де збереглися великі масиви цілинних степів. На Україні це рідкісний гніздовий птах Чорноморського заповідника і цілинного степу Асканія Нова, але й тут гніздиться він не кожного року.

Це швидкий, рухливий птах, як невеличка курка завбільшки; забарвлення в нього строкате, рудувато-бурувате з двома чорними смугами по волу.

Птах перелітний, появляється він на півдні УРСР у квітні і відлітає в кінці жовтня. Гніздо мостить на землі, в ямці. Повна кладка з 3—4 плямистих яєць у гнізді буває в першій половині травня, а пташенят можна побачити в другій половині липня, коли вони починають літати.

Живиться стрепет комахами і рослинною їжею — насінням, зеленою травою тощо. Дуже корисний для сільського господарства: знищує сарану, жуків, гусінь та інших шкідників. Заслуговує охорони і як корисний птах, і як цінна пам'ятка природи степового ландшафту.

ЧАЙКА (ЧИБІС)

Vanellus vanellus L.

Це невеличкий птах з ряду куликів. Пізнати його в природі легко і по характерному жалібному крику, і по кумедному чубчику на голові. Забарвлення старих птахів дуже гарне: вони бурувато-чорні з зеленим металічним блиском крил і верхньої частини тіла, груди і черевце чисто білі, на голові блискучий чорний чубчик. Все це надає птахові дуже чепурного вигляду.

Чайки — птахи перелітні, але зимують недалеко, в середземноморських країнах, і прилітають на місця гніздування дуже рано — на початку або в середині березня. Птах цей звичайний, досить численний, поширений на дуже великій території, майже по всій Європі і Азії (крім північних і тропічних областей). В УРСР трапляється скрізь — по берегах річок, озер, де є болота, заплавні луки, вологі низини. Гніздо — маленька ямка в землі, часто при самісінькій дорозі, в яку самка відкладає в квітні чотири чималих плямистих яйця. Дорослі пташенята бувають у червні — на початку липня.

Живляться чайки тільки комахами, серед яких багато дуже шкідливих видів.

Іноді їх добувають мисливці, але цього не слід робити, бо як дичина чайка — здобич незавидна, а в сільському господарстві вона дає велику користь і заслуговує охорони.

ХОДУЛИЧНИК

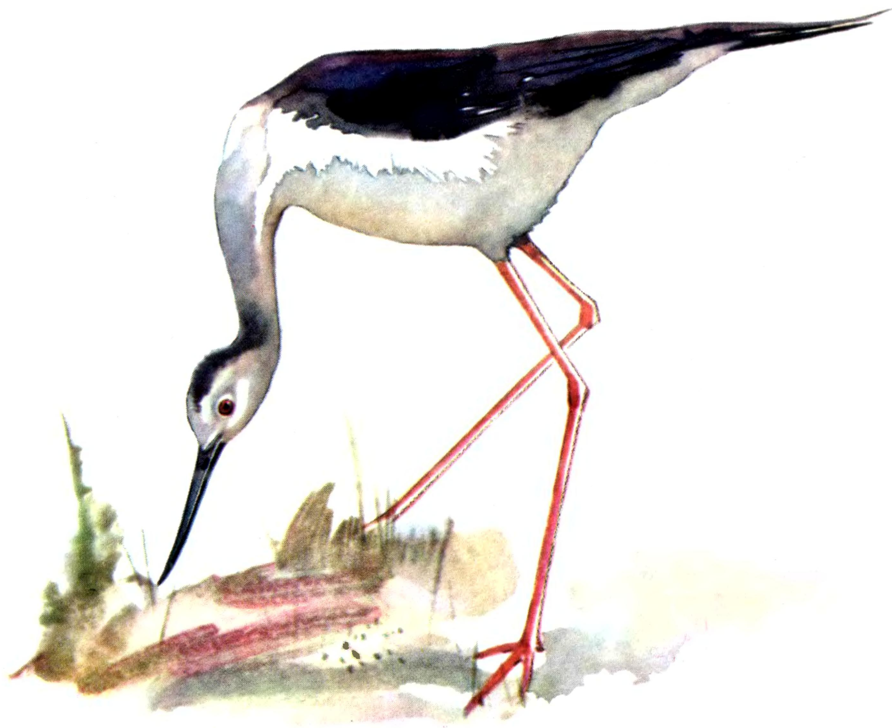
Himantopus himantopus L.

Зовнішній вигляд цього невеликого птаха дуже характерний. Стрункий, вузький тулуб, забарвлений у чорні і білі тони, посаджений на дуже високі ноги — справжні ходулі, що допомагають птахові бродити по мілководдях, де він звичайно шукає собі поживу — дрібних водяних тваринок.

Поширені ходуличники в середземноморських країнах, у Середній і Південній Азії. На Україні вони зустрічаються лише на півдні степової зони, у прибережній зоні Чорного і Азовського морів, де живуть на берегах мілководних солоних або солонуватих озер, лиманів.

Птахи перелітні, прилітають до нас у квітні і відлітають у жовтні. Гніздо своє мостять десь на купинястому болотистому березі озера. Це невеличка ямка, куди самка в травні відкладає чотири чималих плямистих яйця. Пташенята стають дорослими і вилітають наприкінці червня — на початку липня.

Кількість ходуличників помітно зменшується і їх треба старанно охороняти як пам'ятку природи приморського ландшафту.

КРОНШНЕП ВЕЛИКИЙ

Numenius arquata L.

Чималий птах, завбільшки майже як дика сіра качка, найбільший щодо розмірів представник ряду куликів. Він має, як і всі кулики, довгі ноги, довгу шию і дзьоб, зігнутий дугою донизу.
В опереннi цього птаха немає яскравих тонів, воно строкате, сірувато-буре, не дуже помітне; проте його завжди можна пізнати в природі завдяки гучному, мелодійному, дуже характерному свисту, який чути дуже далеко.
Поширені кроншнепи майже по всій Європі і Азії, але зустрічаються лише там, де є для них відповідні місця для гніздування — великі болота, солонці, знижені степові ділянки близько води тощо. На Україні вони гніздяться на мохових болотах Полісся і в приморських районах Степу.
Під час перельотів їх можна зустріти майже в усіх областях республіки.
Прилітають до нас кроншнепи в квітні, відлітають у другій половині жовтня, на півдні — в листопаді.
Яйця відкладають у ямку на землі. Їх буває чотири, як у більшості куликів. Вони зеленуваті, плямисті, досить великі. Повні кладки яєць бувають у травні, дорослі молоді птахи — у липні. Живиться кроншнеп різними комахами та іншими дрібними тваринками, серед яких багато шкідників сільського господарства.
Цінний мисливський птах, полювання на якого має великий спортивний інтерес. Птах безумовно корисний і заслуговує пильної охорони і розведення в мисливських господарствах і заповідниках.

ВАЛЬДШНЕП (ВАЛЮШЕНЬ, СЛУКВА)

Scolopax rusticola L.

Цей представник ряду куликів, на відміну від більшості своїх родичів, водиться не на болотах або на озерах коло води, а в лісі на зволожених ділянках з густим підліском і трав'янистим покривом.

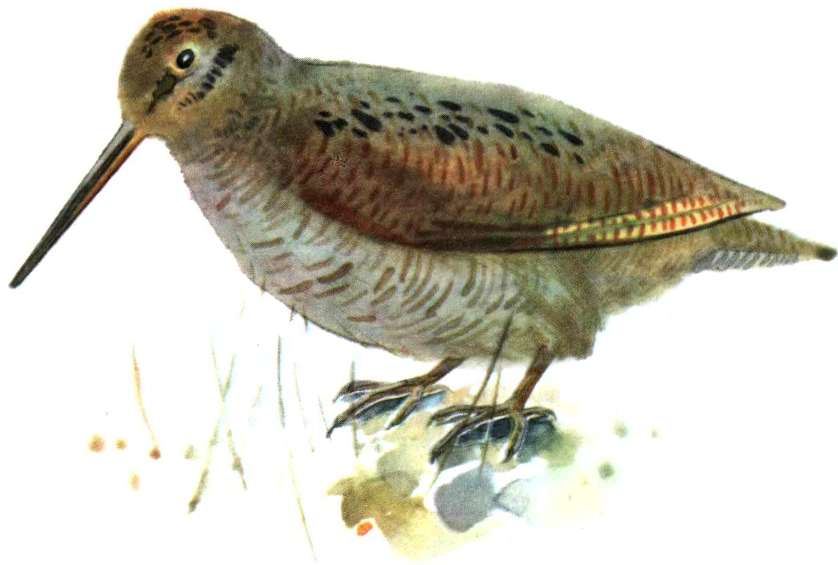
Розміром вальдшнеп такий, як маленька качка-чирка. Оперення строкате, рудувато-буруватого забарвлення. Ноги, на відміну від інших представників ряду, короткі, але дзьоб довгий і, як у інших куликів, що шукають поживу в грунті, має в кінцевій частині чутливі органи, за допомогою яких птах знаходить поживу в землі, під листям, там, де її не можна побачити.

Поширені вальдшнепи майже по всій лісовій зоні Європи і Азії. На Україні гніздяться в деяких районах Полісся, в гірських лісах Карпат і Криму. Гніздо мостять у ямці, на землі. Повні кладки з чотирьох глинясто-іржасто-бурих яєць бувають у травні, а дорослі пташенята — у липні.

Живиться вальдшнеп різними лісовими комахами та іншими дрібними тваринками, що живуть у землі і в опалому листі лісу.

Мисливський птах, полювати на якого, особливо з собакою, дуже цікаво.

Як корисного мисливського птаха вальдшнепа треба охороняти і навіть спеціально розводити в заповідниках і мисливських господарствах.

МАРТИН СРІБЛЯСТИЙ

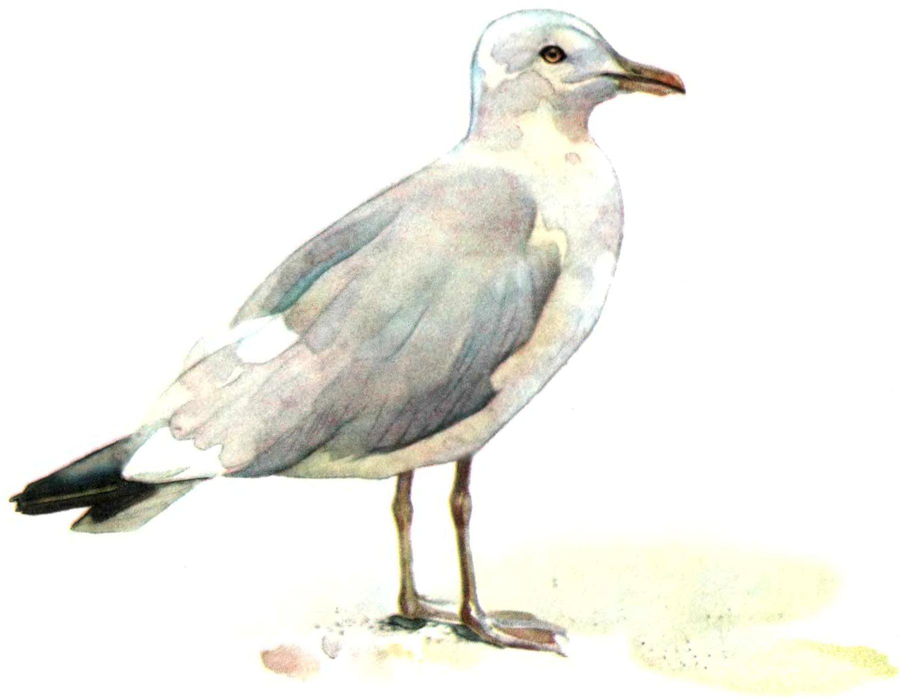
Larus arqentatus Pont.

Один з найбільших представників ряду мартинів — мартин сріблястий — дістав свою назву за чудовий сріблясто-сірий колір оперення верхньої частини тіла. Нижня частина тіла сніжно-біла, дзьоб яскраво-жовтий. Птах дуже красивий. Розмірами він майже такий, як дика качка-крижень.

Сріблясті мартини дуже поширені вздовж узбережжя морів і великих озер Європи, Азії, Північної Америки, Північної Африки. На Україні гніздяться на узбережжі і островах Чорного і Азовського морів та Сиваша. Там і зимують. Гніздяться чималими колоніями, частіше разом з іншими мартинами. Гніздо — невеличка ямка в траві або в заростях очерету поблизу води. Повна кладка з трьох плямистих оливкувато-бурих яєць буває наприкінці квітня — на початку травня. Молоді птахи починають літати в кінці червня — в першій половині липня.

Живиться мартин сріблястий різними дрібними тваринами — комахами, ящірками, мишами, рибою, а нерідко пташенятами, яйцями і навіть дорослими дрібними птахами, чим завдає певної шкоди. У заповідниках (наприклад, у Чорноморському) шкодить у гніздових колоніях інших корисних мартинових птахів, тому доводиться обмежувати його кількість.

Але, разом з цим, знищуючи масові види шкідливих комах (наприклад, саранових) і мишовидних гризунів, дає користь сільському господарству. Отже, завжди треба розв'язувати питання про користь чи шкоду цих птахів, виходячи з певних, конкретних умов.

МАРТИН ЧОРНОГОЛОВИЙ (СЕРЕДЗЕМНОМОРСЬКИЙ)

Larus melanocephalus Temm.

Порівняно невеликий птах, значно менший за мартина сріблястого. Оперення дорослих птахів чисто біле, тільки на голові чорна «шапочка». Молоді птахи бурі з світлими цяточками.

Трапляються окремими гніздовими колоніями де-не-де по берегах Середземного і Чорного морів. В УРСР гніздяться на невеличких острівцях Тендрівської затоки Чорного моря, на території Чорноморського заповідника.

Птахи перелітні. Прилітають до заповідника в перших числах квітня. Оселяються на порослих травою острівцях великими гніздовими колоніями, що налічують кілька десятків тисяч пар.

Гнізда мостять на землі, в ямці; в кладці буває 2—3 плямистих яйця. Строки розмноження дуже розтягнуті. Свіжі яйця можна знаходити на початку травня, а в липні молоді птахи вже літають.

Відлітають на зимівлю рано — в кінці серпня.

Живляться майже виключно комахами, за якими щодня вилітають великими зграями на прилеглі поля. Винищують силу-силенну шкідливих комах — різних саранових, жуків та інших. Дуже корисні птахи, які до того ж перебувають під загрозою зникнення. Заслуговують суворої охорони.

КРЯЧОК ЧОРНИЙ

Chlidonias nigra L.

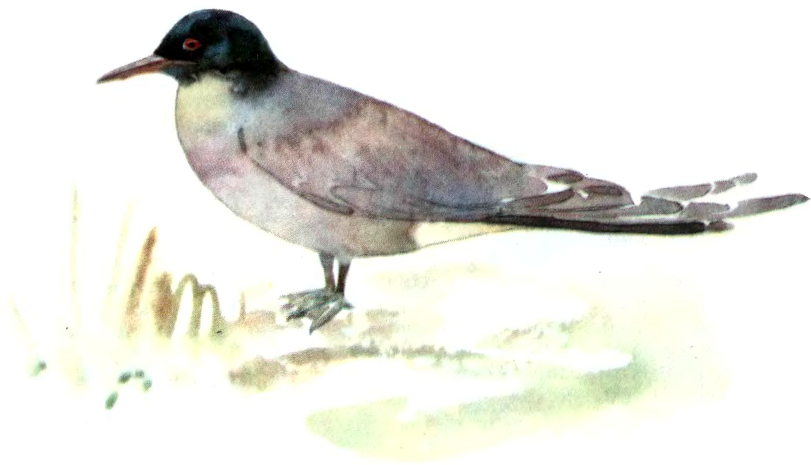
Цей невеличкий птах, трохи більший за шпака, має переважно темно-сіре оперення, голова зверху чорна. Дуже цікавий своїм способом життя.

Поширений він у помірних країнах Європи, Азії та Північної Америки. На Україні водиться скрізь, де є підхожі для нього місця — багнисті прісноводні болота, зарослі ставки, озера, тихі протоки.

Прилітає до нас в кінці квітня. Селиться великими галасливими колоніями, до яких непомітно не може підійти жодна хижа тварина. Птахи ще здалека зустрічають ворога пронизливими криками, налітають на нього, б'ють крилами і дзьобом або просто лякають, пролітаючи понад самою головою.

Гніздяться на воді, на купинах сухого або гниючого рослинного хмизу. Нерідко яйця лежать на зовсім мокрій підстилці. У кладці буває 3 гарних темних, плямистих яйця, до яких важко дістатися ворогові, бо гнізда плавають на глибокій воді. Яйця в колоніях бувають у другій половині травня, дорослих молодих птахів, що добре літають, можна бачити в липні.

Живляться чорні крячки різними комахами (переважно шкідливими видами та їх личинками), знищуючи їх у великій кількості. Це корисні птахи, вони також — окраса наших озер і заплавних лук. Їх, безумовно, треба охороняти.

ГАГАРА ЧОРНОВОЛА

Gavia arctica L.

Чималий водяний птах, як велика качка завбільшки, гагара здавна приваблює мисливців як бажана здобич. Але насправді цінність її як мисливського птаха дуже невелика, бо м'ясо її тверде, жилаве і до того ж страшенно тхне рибою, тому його мало хто може їсти без огиди. Проте птах дуже цікавий.

Забарвлення гагари чорноволої зверху темне, строкате (темно-сіре і чорне з білими плямами), знизу біле, а горло та шия — чорні. Молоді і старі птахи в зимовому вбранні зверху темно-бурі. Гніздяться гагари чорноволі по узбережжях морів і великих озер на півночі Євразії і Північної Америки.

Гнізда мостять на землі, біля води або на воді, на купі рослинних решток. Відкладають 1—2, рідко 3 плямистих яйця.

На Україні зустрічаються лише під час перельотів і на зимівлях біля узбережжя Чорного та Азовського морів і на незамерзаючих річках.

Живляться виключно рибою. Чудово плавають і поринають, дуже довго лишаючись під водою. Через це птаха важко підстрелити. Мисливці іноді витрачають по 10—20 і більше набоїв, стріляючи по гагарі, коли вона з'являється на поверхні, але птах так швидко поринає, що мисливець не встигає своєчасно зреагувати, і дріб даремно б'є по воді там, де за мить до цього була голова птаха.

Великої шкоди рибному господарству гагари не завдають, бо у нас їх небагато і живляться вони переважно дрібною «смітною» рибою.

НОРЕЦЬ ВЕЛИКИЙ

Colymbus cristatus L.

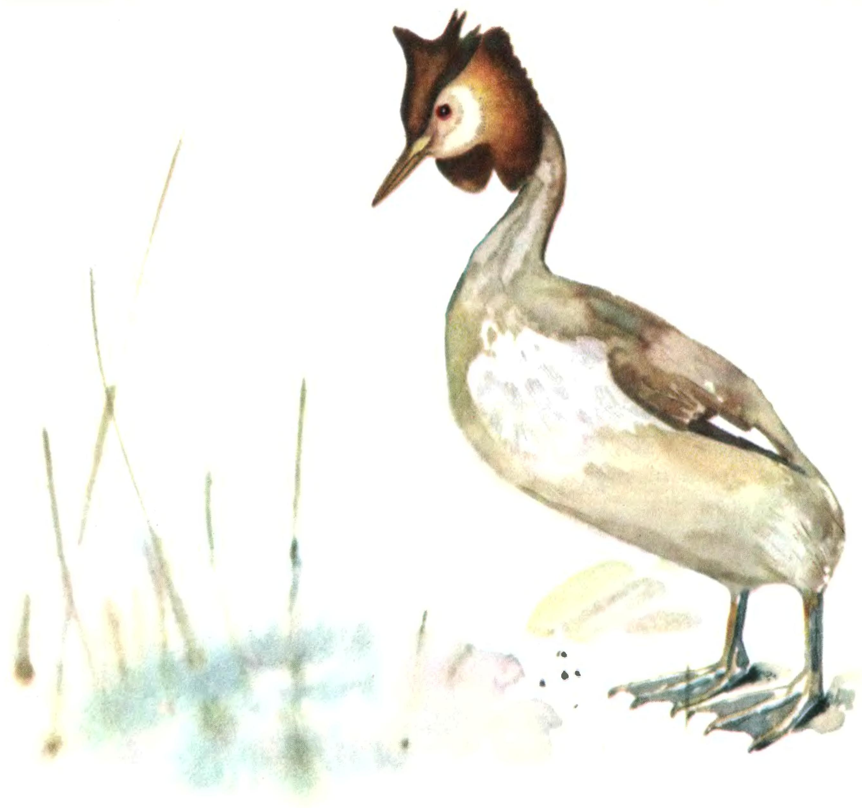
Чималий птах, завбільшки як дика качка-крижень, з кумедним комірцем і подвійним чубчиком — ріжками на голові. Груди і черевце білі, блискучі. Пір'я дрібне, дуже густе, кожна пір'їна щільно прилягає одна до одної, утворюючи суцільний, водонепроникний шар. Шкурки з черевця норців, відомі під назвою «пташине хутро», використовують для виготовлення жіночих капелюхів.

Живе на прісних та солонуватих стоячих водоймах, що заросли водяною рослинністю. Чудово плаває і поринає, довго лишаючись під водою.

Птах перелітний; прилітає до нас на Україну в кінці березня, відлітає в жовтні — листопаді. Поширений в Європі, Азії, Північній Африці на дуже великій території. На Україні гніздиться по всіх стоячих водоймах, які відповідають умовам його життя.

Гніздо норець великий робить дуже своєрідне: це гниючі рослинні рештки, складені в досить велику купу, що плаває на воді або утворює маленький острівець. Яйця часто лежать у воді або на мокрій підстилці. Злітаючи з гнізда, птах щільно прикриває яйця матеріалом з підстилки так, що навіть зблизька гніздо здається порожнім. Повна кладка складається з 3—4 брудно-білих, злегка рудуватих яєць. Пташенята відразу ж після вилуплення покидають гніздо, вони чудово плавають і поринають, ховаючись від небезпеки.

Живляться великі норці переважно дрібною рибою, водяними комахами та іншими маленькими тваринами. На них полюють, але м'ясо погане, тверде, тхне риб'ячим жиром. Оселяючись на ставках для риборозведення, можуть завдавати деякої шкоди, поїдаючи молодь промислових риб.

ЛЕБІДЬ-ШИПУН

Cygnus olor Gm.

Цей білий красунь — найбільший з представників ряду гусиних. Вага дорослого птаха може сягати 20 і більше кілограмів. В природі його легко відрізнити від інших лебедів по піднятих крилах і великому чорному роговому наросту в основі дзьоба. Під час польоту крила ритмічно риплять, і цей дуже характерний звук здалека дає можливість впізнати лебедя-шипуна і відрізнити його від інших представників роду. Він трапляється в багатьох країнах Європи і Азії, але є рідкісним птахом, що гніздиться лише в окремих місцях, спорадично і в невеликій кількості.

На Україні найчисленніший у дельті Дунаю; окремі пари гніздяться також у пониззі Дністра і Дніпра. Під час перельоту зустрічається по великих річках. Зимує в прибережних водах Чорного моря.

Своє велике гніздо, складене з рослинних стебел десь у хащі очерету, на озері чи лимані, лебідь будує в квітні. Тоді ж, наприкінці квітня — на початку травня, можна знайти повні кладки з 7—9 великих зеленувато-білих яєць.

Дорослі молоді птахи мають сіре забарвлення і лише на другий рік життя їх оперення стає чисто білим.

Живиться лебідь-шипун виключно рослинною їжею — різними водяними рослинами, які дістає з дна водойми, занурюючи у воду свою довгу шию.

Колись лебідь-шипун і інші лебеді були мисливськими птахами. Тепер, коли кількість цих птахів весь час зменшується, їх охороняють всюди як цінну пам'ятку природи.

ГУСКА СІРА

Anser anser L.

Великий птах, вагою до 6 *кг*, забарвлений у красивий попелясто-сірий колір. Колись — звичайний птах, що водився по всіх великих озерах і болотах України. В результаті невпинного переслідування з боку людини, тепер він хоч і поширений на великій території Європи і Азії, але тільки в окремих місцях і в дуже незначній кількості.

На Україні зберігся на гніздуванні в дельті Дунаю, в пониззі Дністра, Дніпра і по деяких великих озерах і болотах лісостепової зони.

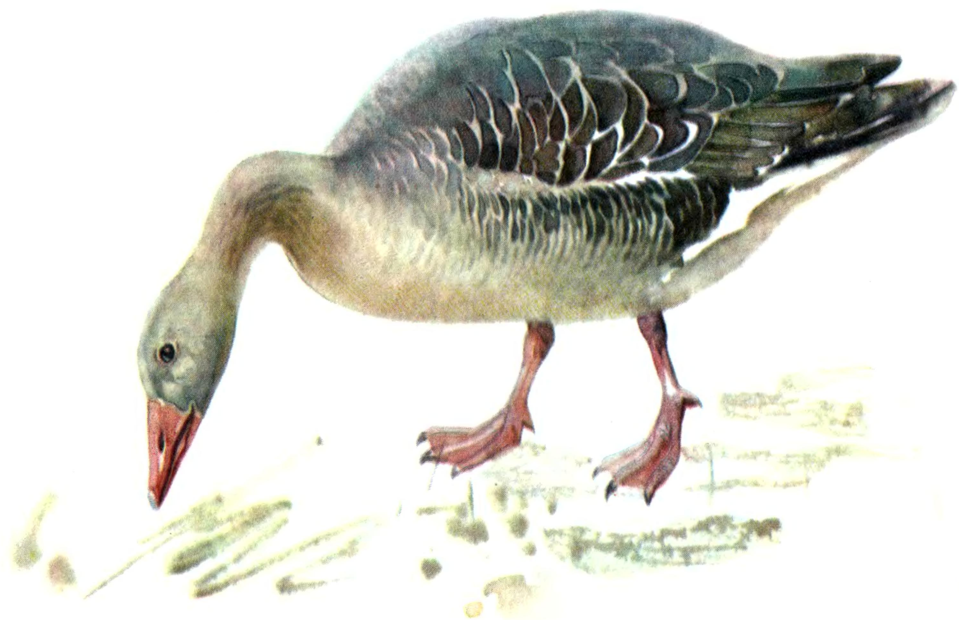
Птах перелітний; зимує в середземноморських країнах і в Південній Азії.

До нас прилітають рано, в березні, коли ще на озерах лежить лід. Незабаром починають мостити гнізда, що являють собою купу рослинного матеріалу, рідше просто ямку в землі, вистелену травою.

На початку квітня на півдні України вже можна знаходити повні кладки з 5—6 великих жовтувато-білих яєць, а в травні — скрізь спостерігаються виводки вже чималих пташенят.

Живляться сірі гуси зеленою рослинністю — травою, водоростями, водяними горіхами, насінням тощо. Іноді навіть можуть пошкоджувати посіви озимини, якщо сідають на них великими табунами.

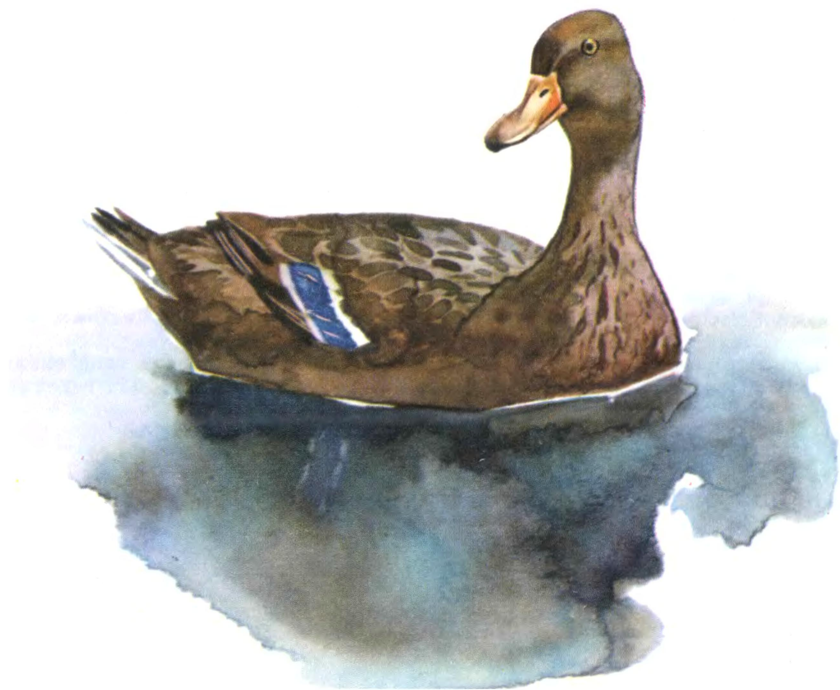
Цінні мисливські птахи, полювання на яких має великий спортивний інтерес. Їх треба охороняти і розводити по всіх заповідниках і мисливських господарствах, де є відповідні умови.

КРИЖЕНЬ

Anas platyrhyncha L.

Ця качка, з якої було виведено більшість сучасних порід свійських качок, мабуть, найбільш відома серед усіх представників ряду.
Забарвлення самців, як і у свійських качок, дуже яскраве; вони мають блискучу металічно-зелену голову і шию. Воло і груди темно-коричневі. Самка і молоді птахи сіренькі, строкаті.
Крижні дуже поширені; вони гніздяться майже по всіх прісноводних водоймах Європи, Азії, Північної Америки, Північної Африки; так само і на Україні скрізь це звичайний вид качок. Але в останні роки кількість їх постійно зменшується і по багатьох озерах, де раніше вони були, їх тепер немає. Причиною цього є, по-перше, осушення боліт і зменшення площі відповідних місць для гніздування, по-друге — велика і дедалі більша кількість мисливців.
Зимують крижні на узбережжі Чорного і Азовського морів, в пониззях великих річок, на незамерзаючих озерах та інших водоймах.
Навесні дуже рано прилітають на місця гніздування — в різних числах березня. Гнізда — ямки в землі, вистелені травою, соломою, листям і ніжним пухом самої качки, можна знаходити вже в перших числах квітня. Яєць у кладці буває 8—9, іноді навіть більше. Дорослі каченята з'являються у липні.
Живляться крижні різною водяною рослинністю, насінням (іноді літають на поля вівса, пшениці та інших зернових культур) та дрібними водяними тваринами, комахами, молюсками тощо.
Цінні мисливські птахи, яких слід скрізь охороняти і розводити.

ЧИРОК-ТРІСКУНОК

Anas querquedula L.

Ця маленька качечка розміром як середнє курча, поширена майже по всіх стоячих прісних водоймах України. Селезні мають весною яскраве красиве забарвлення з чорних, темно-бурих, сірих, білих тонів. Самки і молоді птахи мають непоказне сіреньке, строкате забарвлення.

На місця гніздування по берегах водойм, де є зарості комишу, очерету, різних кущів, чирки прилітають у другій половині березня. Свої 6—9 жовтувато-білих яєць чирок-тріскунок відкладає в ямку, заховану в заростях високої трави. Пташенята вилітають наприкінці липня.

Живиться ця качечка рослинною і тваринною їжею — зеленою травою, листочками, бруньками і насінням водяних рослин, насінням різних злаків, комахами, молюсками тощо.

Цінний мисливський птах, полювання на якого становить великий спортивний інтерес. І цей вид качок, безумовно, слід охороняти і розводити по всіх водоймах республіки.

КРОХАЛЬ ДОВГОНОСИЙ, АБО СЕРЕДНІЙ

Mergus serrator L.

Цей птах належить до своєрідного роду ниркових качок, представники якого мають вузький загострений на кінці дзьоб з зубчиками по краях. Розмірами він тільки трохи менший за крижня. Дорослі птахи мають на голові чуб. Самець забарвлений у яскраві чорні, сірі, іржасто-руді, білі тони. Дзьоб і ноги червоні. Це дуже гарна, чепурна качка. Самки і молоді птахи забарвлені скромніше — у сірі і бурі тони.

З трьох видів роду, які трапляються в УРСР, один тільки середній крохаль регулярно гніздиться, причому лише на кількох невеличких острівцях біля узбережжя Чорного моря, на території Чорноморського заповідника.

Це дуже цікавий факт, бо решта ареалу виду займає північні області Європи, Азії і Америки. Це ніби невеликий острівець, гніздова колонія птахів далеко на південь, за межами загального ареалу виду.

Прилітає на місця гніздування крохаль середній рано, ще в березні, але кладки з 10—15 сірувато- або зеленувато-бурих яєць можна знаходити лише в травні — на початку червня. Гнізда бувають дуже старанно вимощені ніжним пухом самого птаха. Пташенята вилітають у серпні.

Живляться крохалі середні дрібною рибою на мілководдях моря і лиманів.

Вважається мисливським птахом, але м'ясо дуже низької якості. Дуже цікава, своєрідна і нечисленна качка, яка заслуговує охорони як пам'ятка природи.

БАКЛАН ВЕЛИКИЙ

Phalacrocorax carbo L.

Здалека цих великих чорних птахів, завбільшки як велика курка, можна прийняти за качок чи навіть гусей, коли вони рівним строєм летять низько над водою. Але вони належать до іншого ряду, саме до веслоногих — птахів, у яких всі чотири пальці з'єднані загальною плавальною перетинкою.

Забарвлення дорослих птахів чорне з зеленим блиском. Молоді — темно-бурі, з світлим низом тіла.

Ареал виду дуже широкий і охоплює майже всі країни світу. На Україні баклан великий — перелітний птах, що гніздиться лише по плавнях у пониззях великих річок і зрідка в інших місцях. На місця гніздування прилітає в кінці березня. Гніздиться великими колоніями, іноді в кілька сот пар, на деревах поблизу води. Гнізда мостить з гілок, схожі вони на гнізда граків. Повні кладки з 4—5 зеленувато-голубих яєць бувають в кінці квітня — в травні. Пташенята залишаються в гнізді до липня.

Живляться баклани виключно рибою і знищують її значну кількість. Це викликало потребу регулювати чисельність бакланів, щоб вони не завдавали помітної шкоди рибному господарству.

ПЕЛІКАН РОЖЕВИЙ

Pelecanus onocrotalus L.

Зовнішній вигляд цих своєрідних птахів відомий кожному. Найхарактернішою їх ознакою є великий шкіряний мішок під дзьобом, куди птахи під час полювання можуть заховати кілька кілограмів риби. Вони досить великі (вага до 12 *кг*). Забарвлення біле з домішкою ніжно-рожевого кольору, за що птахи й дістали свою назву. Сучасне поширення пеліканів — це окремі гніздові колонії у плавнях великих річок, по узбережжях морів і озер у Південній Європі, Середній і Південній Азії, Центральній Африці.

В УРСР бувають лише як зальотні птахи, головним чином у гирлі Дунаю, де недалеко, в румунській частині дельти, розташовані їхні гніздові колонії.

Гніздяться на великих сплавинах або островах колоніями в кілька десятків пар. Мостять великі гнізда. У повній кладці, як правило, два великих бруднувато-білих яйця, які можна знаходити в дельті Дунаю і Волги в квітні — на початку травня. Пташенята лишаються в гнізді до двох з половиною місяців.

Живляться пелікани виключно рибою, на яку полюють гуртом, збираючись цілою зграєю, а іноді навіть разом з бакланами. Рибу набирають у мішок і несуть до гнізда, де віддають її пташенятам, відригуючи здобич прямо їм у рот.

Знищують чимало риби і можуть цим завдавати деякої шкоди рибним господарствам, але в умовах України птахи нечислені, навіть рідкісні і шкода від них незначна. Треба цих птахів охороняти, як зникаючих, рідкісних тварин, як пам'ятку природи плавневого ландшафту.

КОЛПИЦЯ (КОСАР)

Platalea leucorodia L.

Десь на березі мілководного озера в гирлі Дунаю можна спостерігати літньої пори чималого білого, довгоногого птаха, що швидко ходить по воді, рівномірно змахуючи опущеною у воду головою, наче косар косою. Це колпиця — птах з ряду голінастих, що дістав свою місцеву українську назву «косар» саме за цей характерний спосіб шукання їжі.

Розмірами косар наближається до великої білої чаплі, але відрізняється від неї і характерним польотом, і поведінкою під час живлення, а також плескатим, розширеним на кінці дзьобом.

Поширені ці птахи в Південній Європі, помірних і тропічних країнах Азії, у Східній Африці і Аравії. На Україні зустрічаються як гніздові птахи лише в плавнях Дунаю і зрідка залітають в інші райони Південної смуги.

Гніздяться чималими колоніями, мостячи гнізда з паличок, стебел очерету та інших рослинних матеріалів або на деревах серед плавнів чи в хащах очерету, так само як сірі, руді і великі білі чаплі. В травні можна знаходити повні кладки колпиць з 3—4 білих у коричневих цятках яєць. Пташенята залишаються в гнізді до середини липня.

Живляться колпиці різними невеликими водяними тваринами — комахами, молюсками, червами, пуголовками, мальками риб тощо.

Птахи в УРСР та й в інших районах Союзу нечисленні або навіть рідкісні і заслуговують повсюдної охорони.

ЛЕЛЕКА БІЛА (ЧОРНОГУЗ, БУСЕЛ, ГАЙСТР)

Ciconia ciconia L.

Немає, мабуть, жодного птаха такого популярного і улюбленого в народі, як біла лелека. Цей великий довгоногий птах, білий з чорними крилами і червоним довгим дзьобом, так здружився з людиною, що здебільшого мостить свої величезні, незграбні гнізда на дахах будинків, клунь або на деревах у населених пунктах.

Поширена лелека біла в Європі, Північній Африці, Передній і Середній Азії, на Далекому Сході і в Японії. Зимує в Південній Африці і в Південній Азії. На Україні трапляється майже скрізь, крім деяких східних районів (Луганська область). Прилітає на місце гніздування в березні і відразу ж займає своє старе гніздо, яким користується вже багато років.

Повні кладки з 3—5 великих білих яєць можна знаходити з половини квітня. Пташенята піднімаються на крила в липні.

Відлітають на південь рано — в кінці серпня — на початку вересня.

Живляться лелеки дрібними хребетними (мишами, ящірками), комахами, молюсками та іншими тваринами.

За останні роки помічено, що чисельність білих лелек значно зменшилась. Причому цей процес відбувається майже в усіх країнах Європи і Західної Азії.

Треба старанно охороняти цього чудового птаха і його найближчого родича лелеку чорну як тварин, які прикрашають рідну природу і є джерелом великої естетичної насолоди для наших людей.

ЧАПЛЯ СІРА

Ardea cinerea L.

Влітку майже на кожній річці, озері чи болоті можна побачити чималого сірого птаха, що нерухомо стоїть біля води, щось пильно розглядаючи навколо себе. Раптом голова, озброєна гострим, сильним, довгим дзьобом, мов дротик, кинутий сильною рукою, блискавично занурюється у воду, і за мить у дзьобі вже б'ється спіймана рибка. Так завжди полює один з найпоширеніших голінастих птахів — сіра чапля. Ареал виду охоплює більшу частину Європи і Азії, крім Крайньої Півночі і тропічних країн. На Україні вона поширена скрізь, де є підхожі місця — мілководні водойми. Зимує в Африці і Південній Азії.

Прилітає до нас у березні і відразу ж займає старі гніздові колонії, що налічують по кілька десятків, а то й сотень гнізд. У травні можна знаходити повні кладки сірої чаплі, що складаються з 3—5 чималих голубувато-зелених яєць. Пташенята лишаються у гніздах близько двох місяців.

Живляться сірі чаплі дрібною рибою, пуголовками та іншими водяними тваринами. Якщо поблизу ставків для розведення риби заведеться гніздова колонія сірих чапель, то вони можуть завдати господарству відчутної шкоди, знищуючи риб'ячу молодь і поширюючи деяких збудників інфекційних і глистяних хвороб риби.

Слід обмежувати чисельність сірих чапель поблизу рибних господарств або в рибовиробничих районах. Але ні в якому разі не можна ставити питання про повне винищення сірих чапель.

ЧАПЛЯ БІЛА МАЛА
Egretta garzetta L.

Цю чаплю по праву можна вважати одним з найкрасивіших птахів нашої фауни. Невелика (значно менша за сіру чаплю) сніжно-біла з довгим дзьобом, чорними ногами, з довгим чубчиком на голові і чудовим ніжним пір'ям на задній частині спини, що відростає у самців весною, у шлюбний період, вона справляє враження чудової художньої скульптури, особливо на фоні зеленої рослинності на березі озера чи річки.

Поширені малі білі чаплі майже по всіх континентах земної кулі, у країнах з помірним і теплим кліматом. На Україні вони гніздяться в плавнях нижньої течії Дунаю, Дністра, Дніпра, де ще й тепер можна знайти чималі мішані гніздові колонії різних видів чапель. Проте чисельність малої білої чаплі в цих колоніях порівняно невелика.

Гнізда мостять на деревах. У квітні — травні у гніздах уже є повні кладки (3—4) зеленувато-голубуватих яєць. Пташенята покидають гнізда в середині липня. Живляться малі білі чаплі різними водяними тваринами — дрібною рибою, пуголовками, комахами.

Вони, як і великі білі чаплі, порівняно нечисленні, в результаті багаторічних переслідувань заради чудового ніжного пір'я їх спини — *егреток,* з якого виготовляли жіночі прикраси.

У нашій країні вже багато років велика і мала білі чаплі перебувають під охороною, і чисельність цих чудових птахів поступово збільшується. Проте їх треба й далі пильно охороняти як кращу прикрасу ландшафту наших плавнів.

БУГАЙ

Botaurus stellaris L.

Весняними ночами десь на болоті або березі річки, де є зарості очерету, можна почути глухий, низький звук, що трохи нагадує ревіння бугая. Він повторюється через певні проміжки часу аж до світанку. Важко собі уявити, що це крик птаха. Це кричить весняними ночами, під час шлюбного періоду, чималий рудуватий птах, що належить, як і чапля, до ряду голінастих. Називається він *бугай*. Як бачите, назву він дістав за свій своєрідний крик. Розміром він майже такий, як і сіра чапля, але має коротші ноги. Забарвлення у нього вохристо-жовте з темними плямами. Коли птах стоїть нерухомо в густих заростях очерету, витягнувши шию і дзьоб догори, його важко помітити навіть на відстані трьох-чотирьох кроків. Це чудовий приклад так званого захисного забарвлення, що рятує птаха, особливо його пташенят, від хижаків.

Поширений бугай в Європі, Азії і Африці; на Україні він трапляється майже скрізь, де є водойми, що заросли очеретом, але скрізь дуже нечисленний.

Гніздо мостить з сухих стебел рослин у густому очереті. Повні кладки з 3—5 зеленувато-бурих яєць в гнізді бувають уже в травні. Дорослі молоді птахи появляються в липні.

Живиться бугай різними водяними тваринами — дрібною рибою, жабами, пуголовками, комахами тощо.

Цікавий птах, якого варто охороняти.

5

БОРИВІТЕР ЗВИЧАЙНИЙ

Falco tinnunculus L.

Невеличкий хижий птах з родини соколиних, що має сіру голову і красиве яскраво-руде крапчасте забарвлення тіла зверху. Самки і молоді птахи забарвлені трохи блідіше.

Поширені ці маленькі соколки майже по всій Європі і Азії (крім Далекої Півночі) та в Африці. На Україні гніздяться по всій території республіки в лісах (на деревах), в старих кам'яних будівлях, в лесових урвищах, в щілинах скель.

Птахи перелітні. На територію УРСР прилітають у кінці березня — на початку квітня. Гнізда роблять з паличок, сухої трави та інших матеріалів. Повні кладки з 4—6 іржасто-рудих плямистих яєць можна знаходити в першій половині травня. Пташенята вилітають з гнізд у липні.

Живляться боривітри різними дрібними тваринками — комахами, ящірками, мишами. Шукаючи здобич, літають низько над землею і подовгу повисають у повітрі, змахуючи крилами і лишаючись на одному місці, коли треба щось пильно розглянути. Саме за цю звичку висіти в повітрі, переборюючи зустрічний вітер, вони і дістали свою українську назву *боривітер*.

Птахи дуже корисні, тому заслуговують дружнього ставлення з боку людини.

5*

СОКІЛ-БАЛОБАН

Falco cherrug Gray.

Порівняно невеликий хижий птах, як невелика курка завбільшки, але з струнким, міцним, мускулистим тілом. Забарвлення дорослих птахів зверху бурувато-сіре з світлими торочками пер, голова трохи темніша. Низ тіла білий з поздовжніми темними плямами. Молоді птахи трохи темніші зверху і більш плямисті знизу.

Птахи перелітні. Прилітають до нас у кінці березня. Поширені в лісах лісостепової і почасти степової зон Європи і Азії. На Україні гніздяться по всіх більш-менш підхожих лісах, іноді навіть у старих парках, але нечисленні і кількість їх щороку зменшується.

Мостять великі гнізда з гілок високо на старих деревах. Повні кладки з 4—5 рудуватих плямистих яєць можна знаходити в другій половині квітня.

Молоді птахи вилітають у кінці червня — на початку липня.

Живляться балобани виключно живими тваринами (переважно ховрахами, хом'яками, різними мишовидними гризунами, птахами).

Птахи дуже корисні, до того ж рідкісні і нечисленні. Заслуговують повсюдної охорони і приваблювання в усі лісонасадження лісостепової і степової зон республіки.

ЯСТРУБ ВЕЛИКИЙ

Accipiter gentilis L.

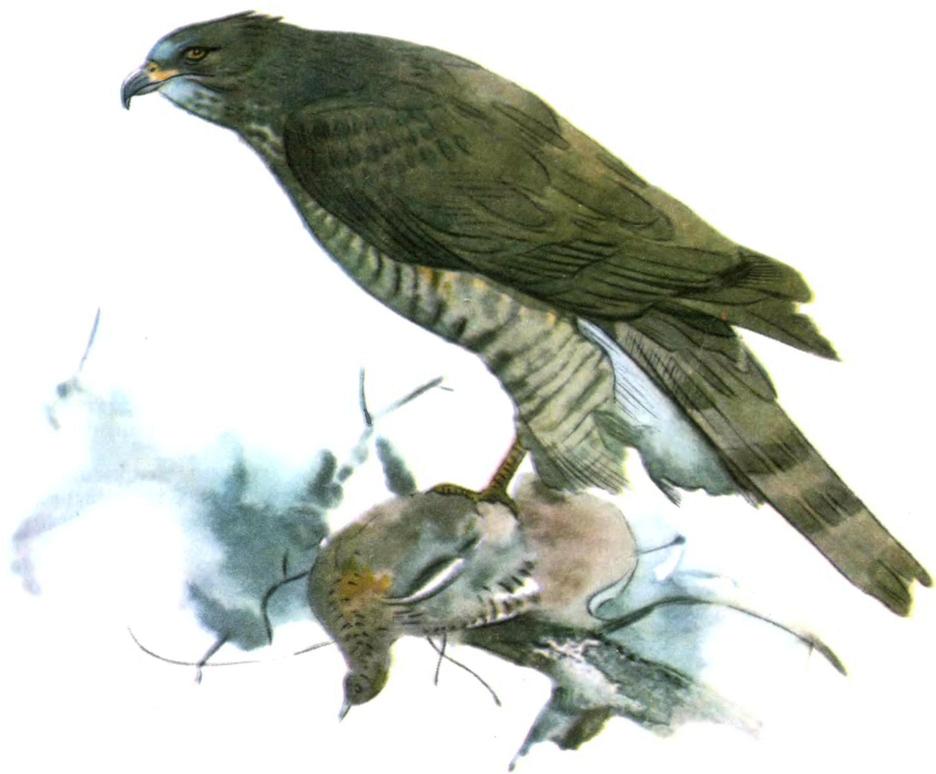
Цей сильний і підступний хижак — справжній розбійник, від якого терплять усі тварини, які не можуть протистояти йому в силі і хитрощах. Розміром він майже такий, як і сокіл-сапсан, але зовнішній вигляд його зовсім інший.

Забарвлення зверху сірувато-буре, низ смугастий (білий з поперечними темними смужками, а в молодих з поздовжніми смужками). Крила не такі гострі, як у соколів, ноги озброєні великими, гострими загнутими кігтями.

Поширений цей птах майже по всій Північній півкулі, крім безлісих районів. На Україні трапляється як гніздовий птах у Поліссі, в лісах Лісостепу і Карпат. Під час зимових мандрівок залітає і в інші райони. Живе в нас протягом цілого року. Велике гніздо мостить з гілок у лісі, на старих деревах. У квітні можна знайти повні кладки яструба з 3—4 зеленувато-білих яєць. На початку липня можна зустріти дорослих молодих птахів.

Живиться різними тваринами, переважно птахами — свійськими курми, куріпками, фазанами, качками, голубами, рідше — білками, молодими зайцями, мишовидними гризунами. Знищуючи свійських птахів і дичину, завдає чималої шкоди і за це його винищують скрізь, по всіх мисливських господарствах.

Проте не слід забувати, що всі хижі птахи, в тому числі і великі яструби, виконують так би мовити санітарні і селекційні функції, винищуючи хворих, старих і слабких тварин. Отже, в природних біоценозах вони потрібні, але чисельність їх звичайно слід регулювати.

ОРЕЛ-БЕРКУТ

Aquila chrysaëtus L.

Цього великого, сильного птаха здавна величають царем птахів. Справді, це, мабуть, найактивніший і найсильніший хижак з світу пернатих, який наважується вступати в двобій з чотириногими хижаками-лисицями і навіть вовками, нерідко виходячи переможцем з цих поєдинків.

Своїми розмірами орел-беркут близький до свійської гуски, але його кремезний тулуб, коли птах сидить, займає майже вертикальне положення.

Забарвлення дорослих птахів темно-буре з домішкою рудого відтінку на голові, шиї і гомілці. Лапи сильні, порівняно короткі, озброєні гострими, загнутими кігтями.

Поширений беркут у лісах і горах Європи, Азії, Північної Америки. На Україні у великій кількості гніздиться в Карпатах і зрідка трапляється взимку в інших районах.

Своє велике гніздо будує з товстих гілок на високих деревах і неприступних скелях. У кладці одне, рідше два великих брудно-білих з темними плямами яйця; їх можна знайти ще в березні. Пташенята залишають гніздо в червні.

Живиться орел-беркут різними живими тваринами — зайцями, молодими копитними, глухарями, тетеревами, гусями, качками тощо. Іноді нападає і на свійських тварин. Звичайно орли-беркути завдають деякої шкоди мисливському господарству, але ці птахи дуже рідкісні, вимираючі і їх ні в якому разі не можна винищувати. Навпаки, їх слід охороняти як цінну пам'ятку природи лісового і гірського ландшафту. Тим більше, що вони, як і інші хижі птахи, сприяють природному доборові, знищуючи старих, слабких і хворих тварин.

ГРИФ ЧОРНИЙ

Aegypius monachus L.

Великий темно-бурий птах, більший за орла-беркута. Шия гола, навколо неї «комір» з світло-бурого пуху; такий самий пух і на голові. Могутні широкі крила свідчать про те, що птах може довго і невтомно літати. Справді, вистежуючи здобич, чорні грифи годинами літають ширяючим польотом, іноді на такій висоті, що їх ледве можна помітити неозброєним оком.

Зір у них розвинутий надзвичайно. З такої височини вони можуть побачити мертву тварину і тоді, склавши крила, з великою швидкістю пікірують униз, намагаючись першими дістатися до здобичі, бо з усіх боків туди злітаються і інші птахи.

Поширені грифи в гірських країнах Південної Європи, Азії, Північної Африки. На Україні в невеликій кількості гніздяться в лісах Криму і зрідка залітають в інші області. Своє велике гніздо мостять з гілок на високому дереві. В березні можна знайти яйця. Вони білі з темними цятками; буває їх в гнізді одне, зрідка два. Дорослих молодих птахів, які вже літають, можна побачити на початку серпня.

Живляться чорні грифи так само, як і їх найближчі родичі — *білоголові сипи* — падлом, трупами (переважно копитних тварин). У зв'язку з цим вони і гніздяться в тих районах, де багато худоби чи диких копитних тварин.

У Криму колись їх було дуже багато, коли на високогірних луках — яйлах — випасали величезні отари і стада овець та іншої худоби. Тепер кількість їх дуже мала, можна говорити вже про «останніх» грифів і сипів — дуже цікавих і корисних птахів-санітарів, яких треба зберегти від остаточного зникнення.

ПУГАЧ

Bubo bubo L.

Мабуть, саме цей птах був причиною того, що появились народні казки і забобони про лісовиків та іншу «нечисту силу», яка нібито виходить уночі в лісі і лякає людей. Справді, «спів» цього птаха не можна назвати приємним і мелодійним (а це дійсно спів, бо лунає він лише в період розмноження), зате він дуже характерний і коли ви почуєте вночі гучне «пугу-пугу», то відразу ж впізнаєте пугача.

Це велика сова, зверху темно-рудого, смугастого забарвлення, знизу світліша, з добре помітними «вушками» з пір'я по боках голови. Ноги озброєні загнутими кігтями. Поширені пугачі в Європі, Азії, Африці в лісових, гірських місцевостях, по берегах річок і морів, у ярах і урвищах. На Україні зрідка гніздяться в Карпатах, Криму, по деяких районах Полісся і Лісостепу. Птах осілий; живе у нас цілий рік. На 2—3 білих, майже кулястих яйця пугача, відкладених десь у ямці під корінням вивернутого дерева, в печерці, щілині скель чи просто на землі, можна натрапити в кінці березня. Молоді птахи покидають гніздо в липні.

Живляться пугачі переважно дрібними і середнього розміру ссавцями — зайцями, білками, хом'яками, ховрахами, рідше птахами. Завдають деякої шкоди мисливським тваринам, але птахи дуже нечисленні і шкода від них взагалі незначна.

Разом з цим це рідкісні, вимираючі птахи, яких треба неодмінно зберегти як цінну пам'ятку природи.

ЗОЗУЛЯ ЗВИЧАЙНА

Cuculus canorus L.

Рідко хто не знає цього чудесного птаха і не відчуває припливу бадьорості і гарного настрою, коли чує гучне «ку-ку», що лунає у весняному лісі.

Зозуля — невеликий птах. Вона трохи більша за шпака, але довгий хвіст і гострі довгі крила наче збільшують її загальні розміри. Забарвлення зозулі сіре або рудувате з темними смугами нагадує забарвлення лісових розбійників — малих яструбів. Та й силует зозулі, коли вона летить, такий як у яструба, тому маленькі пташки, побачивши зозулю, з жахом тікають, а зозуля тим часом знаходить їхні гнізда і відкладає туди своє маленьке яйце, яке має таке саме забарвлення, як і яйця хазяйки гнізда.

Свого власного гнізда зозулі не мостять. Самка зозулі за літо відкладає до 20 і навіть 25 яєць, які підкладає в гнізда вільшанок, плисок, очеретянок та інших дрібних співочих пташок. Розвиток яйця триває лише 12 днів; пташеня зозулі з'являється на світ трохи раніше за своїх «братів» і «сестер» по гнізду і встигає в перші години свого існування викинути з гнізда на землю яйця або пташенят, які щойно вилупились. З цієї пори воно лишається єдиним власником гнізда і весь корм, який носять названі батьки, дістається йому одному. Пташеня швидко росте і незабаром виростає більше за своїх «батьків», але це не заважає їм, як і раніше, годувати свого приймака, хоч іноді доводиться, щоб дотягтися до дзьоба, сідати йому на спину. Поширені зозулі майже по всій Європі і Азії, крім Крайньої Півночі. На Україні вони є скрізь. Зозулі — птахи перелітні. На території України появляються досить пізно, коли повністю зазеленіють дерева (в кінці квітня — на початку травня). Живляться зозулі комахами, серед яких багато шкідливих гусениць, наприклад волосатих гусениць різних шовкопрядів, яких не їдять ніякі інші птахи. Знищуючи багато шкідників лісу, зозулі дають велику користь і їх треба охороняти, як цінних, корисних і дуже приємних птахів, які мають не тільки практичне, а й естетичне значення.

СИВОРАКША

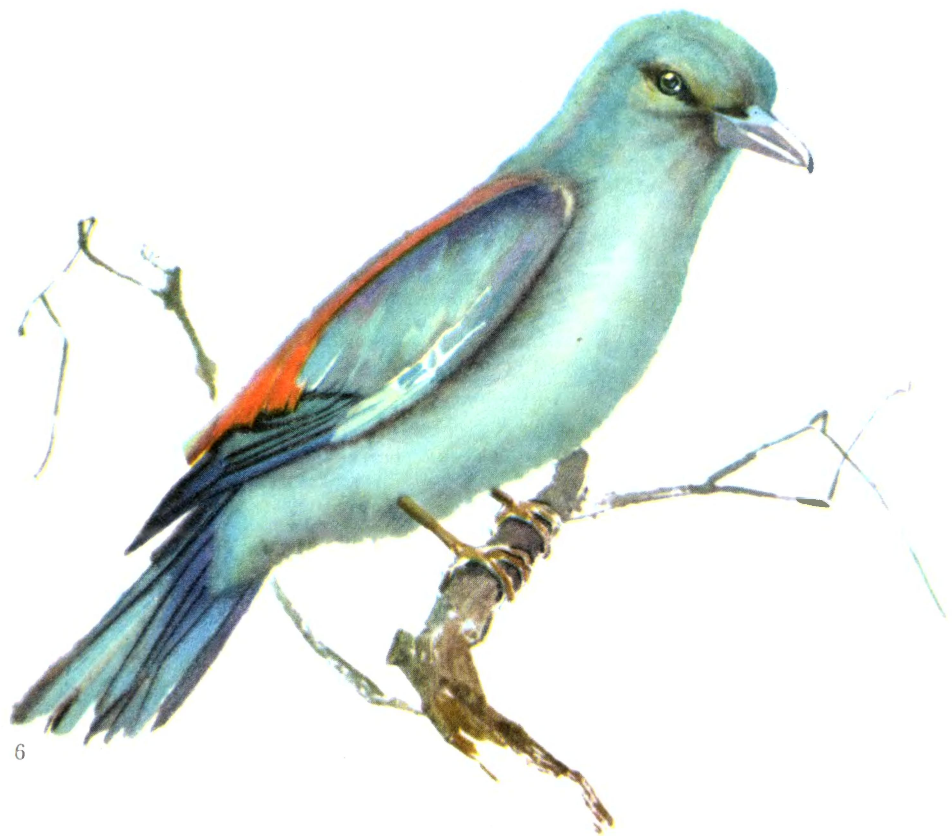
Coracias garrulus L.

Цей невеликий птах, трохи більший за шпака і менший за галку, дуже добре всім відомий завдяки своєму яскравому блискучо-голубому і синьому забарвленню, що властиве і самцям і самкам. Це один з найяскравіших щодо свого забарвлення представник нашої фауни.

Сиворакша — птах перелітний. На територію України прилітає десь у квітні; селиться на узліссі, там, де поблизу є старі дуплисті дерева, або в ярах, по стрімких берегах річок, на скелях. Гніздиться майже по всій території України. А загальне поширення цього виду охоплює майже всю Європу, значну частину Азії і Північну Африку.

Гніздо мостить у дуплі, в щілині або в печерці у скелях чи глинистому урвищі. Яйця, яких у кладці буває 4—6,— білі, блискучі. Їх можна знаходити у травні. Дорослі молоді птахи починають літати в липні, а в кінці серпня птахи вже відлітають на зимівлю.

Живляться сиворакші майже виключно різними комахами, серед яких переважають жуки, прямокрилі та інші великі комахи. Більшість цих комах — небезпечні шкідники сільського господарства. Знищуючи безліч цих комах, сиворакші дають велику користь; крім того, ці птахи — чудова окраса нашої природи і з усіх поглядів заслуговують охорони і принаджування в усі деревонасадження, що межують з сільськогосподарськими культурами.

6

ОДУД
Upupa epops L.

Птах невеликий, майже такий, як шпак завбільшки, тільки трохи тонший і довший. Характерною ознакою одудів є наявність великого красивого чубчика на голові і строкате яскраве забарвлення, в якому переважають жовтувато-білі і чорні тони. Дзьоб довгий, серповидний, трохи загнутий донизу.

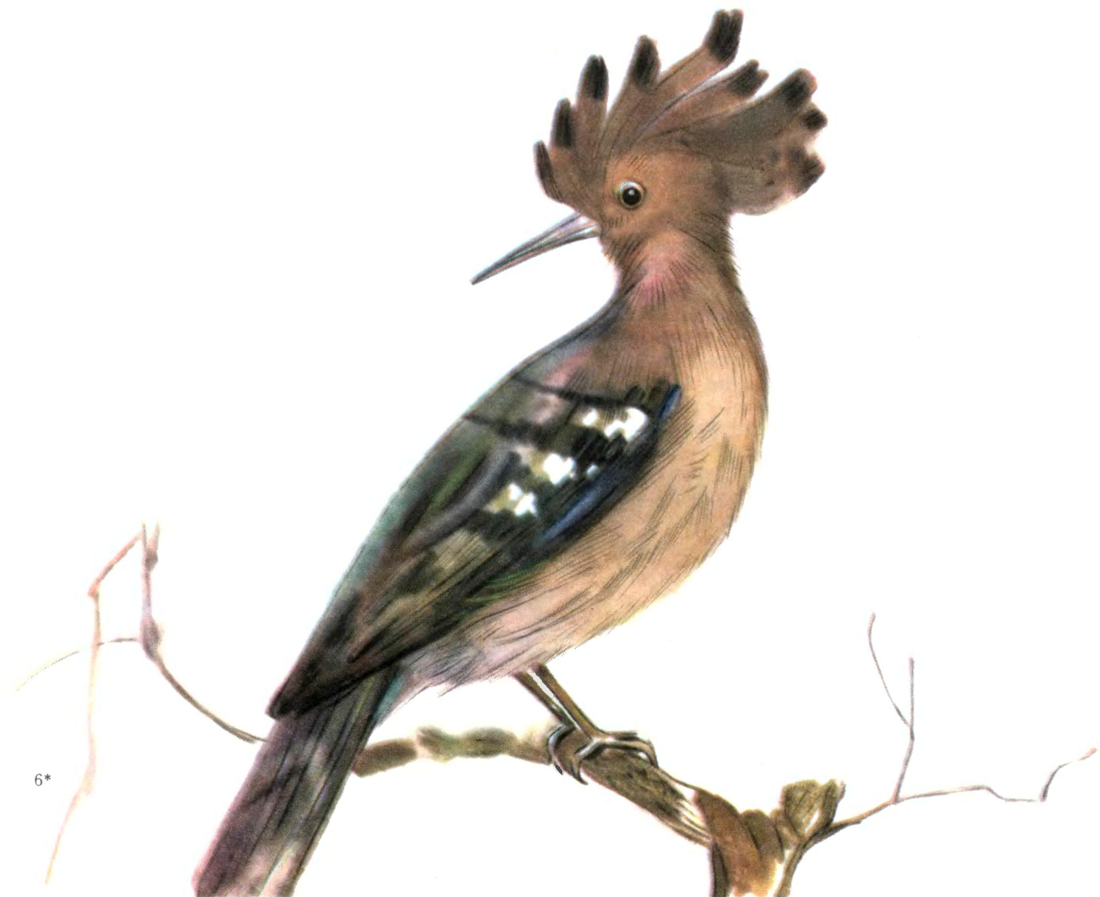
Поширені одуди в помірному і південному поясі Європи і Азії, а також у Північній Африці. На Україні зустрічаються майже по всій території, оселяючись на півночі республіки в старих ділянках лісу, де є дуплисті дерева, на півдні — в старих оселях, купах каміння, щілинах скель і глинистих урвищ.

Птахи перелітні. До нас прилітають в кінці березня — на початку квітня. Голос у них дуже характерний — подвійний уривчастий крик, що можна перекласти як «у-тут-ут».

Гніздо мостять в закритому місці — в дуплі, серед каміння, в печерці чи щілині. Кладка складається з 4—6 зеленувато-брудно-білих яєць, які можна знаходити в середині травня. Дорослі пташенята вилітають у кінці червня — на початку липня.

Живляться одуди переважно різними комахами, серед яких більшість — шкідники сільськогосподарських культур.

Птахи корисні і красиві. Їх, безумовно, слід охороняти скрізь і приваблювати в деревонасадження, де вони охоче селяться в штучних гніздівлях підхожих розмірів.

6*

ЖОВНА ЧОРНА

Dryocopus martius L.

Порівняно великий чорний птах, як галка завбільшки, з яскравою червоною «шапочкою» на голові. Належить до ряду дятлів і, як і всі інші представники ряду, має міцний, гострий дзьоб, яким може легко роздовбувати дерево, і чудово лазить по корі дерев, вишукуючи поживу. Крик жовни гучний, трохи сумний, його далеко чути в лісі. Живе у нас протягом року, але в осінньо-зимовий час мандрує в пошуках поживи на значну відстань від місць гніздування.

Поширена у хвойних лісах тайгової смуги і гір Євразії. На Україні гніздиться в лісах Полісся і Карпат, вибираючи ділянки старого соснового чи мішаного лісу.

Гніздо мостить у великому дуплі, яке видовбує в м'якій породі дерева, найчастіше в осиці. Повна кладка, на яку можна натрапити в квітні, складається з 4—5 блискучих білих яєць.

Живиться жовна комахами та їх лялечками і личинками, яких витягує з-під кори і щілин деревини, роздовбуючи їх своїм міцним дзьобом.

Як і більшість інших дятлів, заслуговує охорони як корисний птах, що знищує багато небезпечних шкідників лісу. Незначна шкода, яку заподіюють дятли тим, що роздовбують дерева (до того ж здебільшого хворі, де сидить і готується до атаки ціла армія шкідників), значно перекривається їх великою корисною діяльністю.

Безумовно, ці птахи заслуговують охорони.

СТРИЖ ЧОРНИЙ

Apus apus L.

Цих невеликих, бурувато-чорних птахів з довгими серповидними крилами нерідко можна бачити літньої пори в наших містах (навіть у великих) і селах, коли вони з пронизливим свистом пролітають високо над дахами будинків і ловлять у повітрі різних комах.

Поширені чорні стрижі в помірній і південній смузі Європи і Азії, а також у Північній Африці. В УРСР гніздяться скрізь — в населених пунктах, у горах на скелях і навіть у лісі, в дуплах дерев. Влаштовують нерідко чималі гніздові колонії. Гнізда мостять завжди десь у закритому приміщенні — під дахом, в щілинах стін, у дуплах дерев тощо. Повна кладка, яку можна знаходити у нас на початку червня, складається з 2—3 білих яєць.

Молоді птахи починають літати в липні.

Чорні стрижі дуже пізно прилітають — у травні, коли майже всі інші птахи вже на місцях, і відлітають одні з перших — в кінці серпня. Це зв'язано з тим, що живляться стрижі виключно літаючими комахами, яких повинна бути велика кількість. А це буває тільки в розпалі літа. Коли кількість комах зменшується, стрижі відлітають. Чорний стриж — птах, безумовно, корисний, а до того ж дуже красивий і тому його слід охороняти.

КРУК

Corvus corax L.

Як і багато інших птахів, свою назву крук дістав за характерний уривчастий крик. Це чималий птах, розміром як курка, оперення якого чорне з синім відблиском.

Живе він у нас протягом цілого року в старих ділянках лісу, іноді в парках, у гірських місцевостях — на скелях, на схилах ярів, по берегах морів і лиманів. Іноді селиться навіть у міських парках. Загальне поширення крука охоплює майже всю Євразію, Північну Африку і Північну Америку.

Розмножуватись починає дуже рано. Вже в лютому і навіть у кінці січня можна спостерігати весняні ігри круків у повітрі.

Своє велике гніздо, складене з чималих гілок десь на високому дереві, крук починає будувати або лагодити старе (гніздо він займає багато років підряд) в кінці лютого, а в першій половині березня вже можна знаходити повні кладки з 4—5 чималих зеленуватих у темних цяточках яєць. Дорослі пташенята бувають уже в травні.

Живлення круків дуже різноманітне. Вони охоче поїдають різне падло, виконуючи цим роль санітарів, але поїдають і різних живих дрібних тварин — мишовидних гризунів, великих комах тощо. Неперетравлені рештки корму — кістки, панцирі комах, шерсть, пір'я — круки, як і хижі птахи чи сови, викидають з рота у вигляді так званих *погадок*. Вивчаючи ці погадки, вчені встановили, що круки винищують багато шкідників сільського і лісового господарств. Отже, це дуже корисні птахи. До того ж вони дуже нечисленні і кількість їх рік у рік зменшується. Круків треба охороняти і приваблювати в різні деревні насадження.

ШПАК

Sturnus vulgaris L.

Шпак — дуже популярний у народі птах. Щороку для нього будують величезну кількість шпаківень — штучних гніздівель, які розвішують по лісах, парках і садках, іноді навіть на стінах і дахах будівель. Чому так? А тому, що цей невеличкий птах, з чорним блискучим оперенням, поїдає безліч шкідливих комах; до того ж він добре співає і задовольняє естетичні потреби людини.

Поширені шпаки по всій помірній смузі Європи і Азії та в Північній Африці. На Україні гніздяться по всій території. Це птахи перелітні. До нас вони прилітають одні з перших — у березні, а на півдні — в лютому (частково зимують у приморських областях України). В лісовій смузі мостять гнізда в дуплах дерев, у степовій — в лесових урвищах, берегах лиманів, у горах — в щілинах скель. Крім того, скрізь охоче займають штучні гніздівлі, а також гніздяться в щілинах будівель.

В умовах України відкладають яйця двічі за сезон — перший раз у квітні, другий — у червні. Повна кладка складається з 5—6 голубих яєць. Пташенята першого виводка вилітають у червні, другого — в кінці липня.

Чисельність шпаків дуже велика, особливо в південних степових областях, де є достатня кормова база. Іноді зграї шпаків можуть навіть заподіювати відчутну шкоду посівам зернових культур і ягідним культурам; проте, знищуючи, серед шкідливих комах, прямокрилих, жуків, метеликів тощо, шпаки дають значно більше користі, ніж шкоди.

Слід розробити надійні заходи захисту культурних рослин від шпаків та інших птахів, але не нищенням цих птахів, а засобами налякування їх і відналякування.

Шпаків, безумовно, слід охороняти і приваблювати в сади, парки і лісові насадження.

ІВОЛГА

Oriolus oriolus L.

Невеликий птах, як шпак завбільшки; дзвінка пісня його — одна з найприємніших у весняному лісі. Забарвлення самців іволги яскраво-жовте, лише пера крила і хвоста чорні. Самка забарвлена трохи скромніше. Всі кольори її оперення дещо тьмяніші, не такі яскраві, як у самця.

Поширені іволги в помірній і південній смузі Євразії та в Північно-Західній Африці. На Україні гніздяться майже скрізь, де є ліси, парки, лісосмуги або заплавні ліси. Птах перелітний, до нас прилітає досить пізно (в кінці квітня — на початку травня), коли вже зазеленіють дерева. Своє чудове гніздечко, майстерно зроблене у вигляді висячого кошика і оздоблене берестою, клаптиками вати, паперу та іншими «прикрасами», іволга робить у розвилці гілок листяних порід дерев. Повні кладки з 4—5 білих у темних цяточках яєць можна знаходити з кінця травня до середини червня. Дорослі пташенята покидають гніздо в липні.

Відлітає на зимівлю рано — в кінці серпня.

Живиться іволга переважно різними комахами, серед яких багато шкідників сільського і лісового господарств. В кінці літа поїдає також різні ягоди, особливо шовковицю.

Птах дуже привабливий, справжня окраса наших лісів і парків, до того ж дуже корисний. Його, безумовно, слід охороняти.

ШИШКАР ЯЛИНОВИЙ

Loxia curvirostra L.

Характерною ознакою цих своєрідних птахів, яких у нас на Україні три види, є дзьоб, нижня і верхня щелепи якого загнуті і перехрещуються між собою. Це пристосування для того, щоб витягати з-під лусок шишок сосни і ялини насіння, яке є їх улюбленим кормом.

Ялиновий шишкар — невеликий птах, трохи більший за горобця. Забарвлення старих самців дуже гарне — яскраво-червоне з домішкою бурого і сірого кольорів. Самки і молоді самці мають зеленувато-жовте забарвлення.

Поширені шишкарі у хвойних лісах (як рівнинних, так і гірських) Євразії, Північної Африки і Північної Америки. На Україні гніздяться в хвойних лісах Карпат і Криму; під час зимових мандрівок залітають і в інші області.

Гніздуватись починають рано; іноді навіть у березні можна знайти повну кладку цього виду з 4—5 зеленувато-білих крапчастих яєць. Гнізда, дуже ретельно вимощені зсередини вовною, пір'ям, птахи будують найчастіше в густих гілках ялин. Живляться шишкарі переважно насінням ялини та інших рослин, зрідка хапають також і комах.

Починаючи з серпня, мандрують цілими сім'ями, шукаючи поживи і залітаючи іноді в зовсім безлісі місцевості, дуже далеко від місць гніздування.

Птахи дуже цікаві. Треба їх старанно вивчати і охороняти, бо кількість їх поступово зменшується, і вони можуть остаточно зникнути з нашої фауни.

ГОРОБЕЦЬ ХАТНІЙ

Passer domesticus L.

Ця мала пташка настільки всім відома, так часто трапляється в дворі, на вулиці, навіть залітає у приміщення, що ми не помічаємо, яка вона приємна і гарна. Самці хатнього горобця з своєю попелясто-сірою голівкою, яскраво-коричневою спинкою, з чудовим чорним «галстуком» на горлі і грудях справді красиві, особливо, коли, сповнені бойового завзяття, наскакують один на одного, б'ються. Самки і молоді птахи забарвлені у сірувато-коричневі тони.

Поширені горобці майже по всій Євразії (крім північних областей), у помірних і південних країнах Азії, у Північній Африці. Живуть або в населених пунктах, де мостять гнізда під дахами, у щілинах стін, в архітектурних прикрасах будинків, на деревах, або в горах серед скель (в гірських країнах Азії). На Україні гніздяться скрізь у населених пунктах.

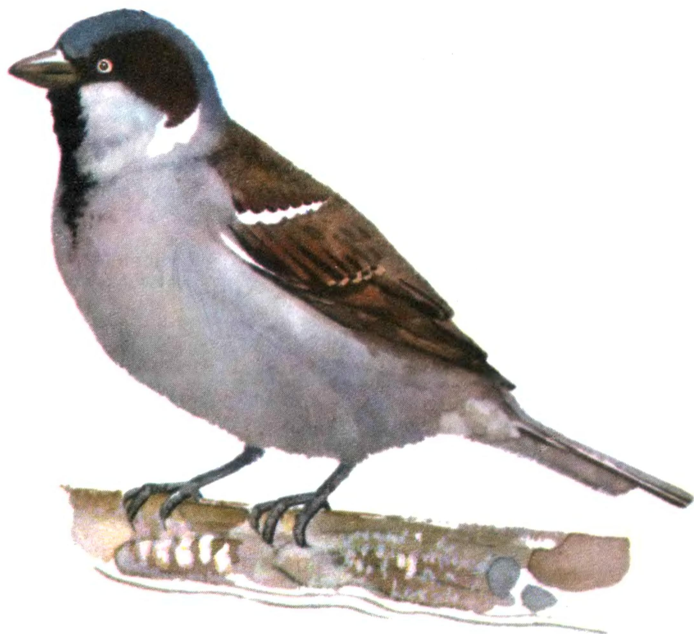
Горобці — птахи осілі, що живуть в одних місцях протягом цілого року. Гніздо — пухка будівля з соломи, ганчір'я, паперу, вовни і різного мотлоху. На деревах — великі кулясті гнізда, які іноді дають притулок кільком парам птахів. Повні кладки з 5—8 строкатих (білих у сірих цяточках) яєць можна знайти кілька разів на рік: першу кладку в березні — квітні, другу — в кінці травня, третю — в кінці червня — на початку липня.

Дорослі молоді птахи влітку і восени гуртуються у великі зграї і можуть шкодити посівам зернових і ягідних садових культур.

Хатні горобці живляться не тільки рослинною, а й тваринною їжею, знищуючи безліч шкідливих комах. Отже, це чудовий приклад того, як одна і та сама тварина може бути одночасно і шкідливою і корисною.

Таких тварин треба не знищувати, а досконало вивчати їх життя, звички, біоритми і на основі цього застосовувати репелентні (відлякуючі) речовини.

Питання про шкоду чи користь від хатнього горобця треба завжди вирішувати не «взагалі», а стосовно до конкретних місцевих умов

7

ЖАЙВОРОНОК ПОЛЬОВИЙ

Alauda arvensis L.

Чудова дзвінка пісня лине з блакитного весняного неба. Тільки добре придивившись, можна побачити маленьку пташку, що ледве тріпочучи розпростертими крилами, наче повисла в повітрі і співає, співає довго-довго. Ця пісня є одним з перших весняних пташиних співів, тому вона викликає в кожного бадьорий, веселий настрій.

Забарвлення польового жайворонка дуже скромне, бурувато-сіре, непоказне. Розміри тіла майже такі, як у хатнього горобця.

Поширені жайворонки майже по всій Євразії (крім північних областей) і в Північній Африці. На Україні вони є скрізь: на полях, заплавних луках, у степових просторах.

Птахи перелітні; до нас прилітають рано (на початку — в середині березня). Гнізда мостять на землі, в ямці. Повні кладки з 4—5 сіруватих строкатих яєць можна знаходити на початку квітня і вдруге — на початку липня.

Живляться польові жайворонки влітку, особливо під час годування пташенят, майже виключно комахами, серед яких багато шкідників сільського господарства. Їдять також зерно і насіння різних трав (напровесні і восени).

Птахи корисні, крім того, вони — чудова окраса польового і лугового ландшафту; їх неодмінно слід охороняти і приваблювати всюди.

7*

ПЛИСКА БІЛА

Motacilla alba L.

Поведінка і зовнішній вигляд цієї маленької пташки, трохи меншої за горобця, настільки характерні, що її не можна сплутати з жодною іншою.

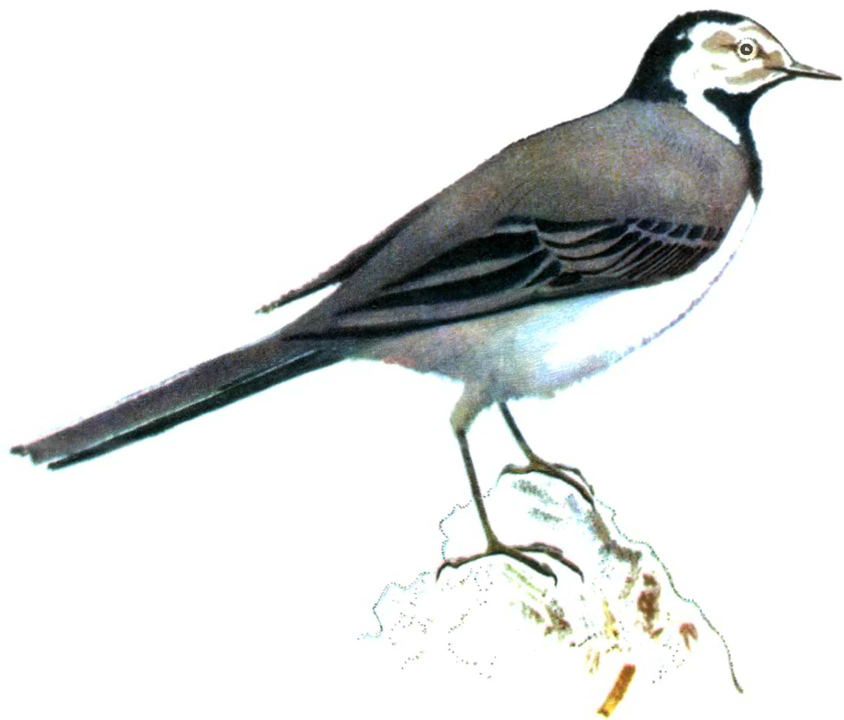
Забарвлення в неї сіре з чорним і білим (у самців яскраве, у самок і молодих птахів — трохи тьмяніше), але справа не тільки в кольорі оперення. Цей птах має дуже довгий хвіст, який перебуває весь час у русі. Щохвилини птах якимось тільки для нього характерним швидким «нервовим» рухом, наче підсмикує хвостик догори. За це він і дістав свою російську народну назву «трясогузка» (трясёт огузком).

Живе біла плиска завжди близько до води (як і інші представники цього роду), але для неї іноді досить, щоб поблизу була лише криниця або велика калюжа. Тому вона поширена скрізь по території України, навіть у населених пунктах.

Взагалі вона має дуже велику область поширення, що охоплює майже весь материк Євразії (крім самої Півночі) і Північну Африку.

Птах перелітний, який прилітає до нас рано, одним з перших, у березні. Гнізда мостить поблизу води, іноді в спорудах (у греблях, млинах), завжди в якомусь закритому місці. Виводиться на Україні двічі на рік. У першій половині травня і в липні можна знаходити повні кладки з 5—6 рябеньких яєць.

Живиться біла плиска переважно комахами, серед яких багато шкідливих видів. Заслуговує охорони як корисний і дуже приємний птах — окраса природних ландшафтів.

ПОВЗИК

Sitta europaea L.

Якщо ви побачите невеличкого сіренького птаха, що сидить, причепившись до кори дерева головою вниз, або жваво лізе по стовбуру вгору і вниз, можете відразу визначити, що це *повзик*. Цей птах живе у нас протягом цілого року; його можна зустріти в мішаних зграях разом з синичками і восени і взимку, але тоді він не дуже помітний. А з ранньої весни, як тільки починає пригрівати сонечко, в лісі здалека можна почути мелодійний гучний свист цього чудового птаха, що сидить нерухомо десь на сухому сучку і співає свою нескладну «пісню».

Поширений повзик у рівнинних і гірських лісах майже всіх країн Європи і Азії. У нас на Україні водиться в лісах Полісся, Лісостепу і Карпат, але чомусь зовсім не видно його в лісах Криму.

Гніздиться переважно в дуплах дерев листяних або мішаних лісів. Гнізда мають надзвичайно характерний вигляд: отвір дупла, де міститься гніздо, завжди заліплений глиною, залишається тільки маленький геометрично правильний круглий отвір, куди ледве може пролізти сам птах. Глина дуже міцна і важко повірити, що маленький птах може, користуючись тільки своїм дзьобом, зробити таку велику і складну роботу. Так пташка захищає своїх дітей від численних ворогів.

Повні кладки з 7—9 плямистих яєць бувають двічі на літо — в квітні і в кінці червня.

Живиться повзик влітку переважно комахами, серед яких багато небезпечних шкідників (наприклад, клоп-черепашка). Восени і взимку, коли не вистачає тваринного корму, охоче поїдає різне насіння.

Дуже корисний птах, якого слід охороняти і приваблювати в усі ліси і парки.

СИНИЦЯ ВЕЛИКА

Parus major L.

Цей маленький чепурний птах, трохи менший за горобця, забарвлений у яскраво-жовті і чорні кольори, теж дуже добре всім відомий. Велику синицю можна побачити скрізь: і в лісі, і в садку і навіть у себе на вікні, куди вона прилітає, сподіваючись знайти якусь поживу.

Дзвінку пісеньку великої синиці можна почути ще в лютому в теплий сонячний день, і це, мабуть, справді перший звук, що є ознакою настання весни.

Поширені великі синиці в Європі, Азії і Північній Африці, скрізь, де є хоч невеликі деревні насадження. На території України водяться скрізь і залишаються тут протягом цілого року.

Гнізда мостять завжди десь у закритих місцях: у дуплах дерев, у норах, у лесових урвищах, в щілинах будівель у населених пунктах; іноді в найнесподіваніших місцях — у черепі коня, що лежить на землі, у метеорологічній будці, в хресті на кладовищі тощо. Така невибагливість щодо місць гніздування допомагає цьому лісовому за походженням птахові проникати далеко у безлісі райони.

Гніздо, часом чималих розмірів, вимощує з корінців, моху, вовни, пір'я. Повні кладки з 10—14 плямистих яєць можна знаходити в квітні і в червні.

Живиться велика синиця найрізноманітнішим кормом, проте найчастіше — комахами, їх личинками, лялечками, яйцями, яких винищує протягом цілого року. Крім того, їсть різне насіння, а також охоче клює м'ясо, сало, масло та інші продукти, що їх взимку вивішують за вікна чи на балкони будинків.

Дуже корисний птах, якого слід охороняти і приваблювати.

РЕМЕЗ

Remiz pendulinus L.

Дуже гарна маленька пташка, одна з найменших у фауні України. У дорослого самця біла голівка з чорними плямами на щоках, на лобі і біля дзьоба. Верх тіла коричневий, груди і черевце жовтувато-білі з іржастим відтінком. Самка має блідіше забарвлення, у молодих пташок немає чорних плям на голові.

Поширені ремези в помірній і південній смузі Європи і Азії. В УРСР зустрічаються скрізь, де є відповідні місця для гніздування, але пташки ці нечисленні, навіть місцями рідкісні.

Селяться завжди біля води, де є деревна рослинність. Птахи перелітні; прилітають до нас у квітні.

Свої майстерно зроблені висячі гнізда з рослинної вати (летучки насіння верби, тополі), що нагадують повстяну рукавичку, підвішують на тоненьких гілочках, найчастіше низько над водою, рідше — над землею, але тоді вище. Ці гнізда настільки міцні, що висять на деревах до наступного року, а іноді і кілька років.

Повні кладки з 6—8 маленьких, довгастих білих яєць можна знаходити в травні. Пташенята вилітають з гнізда в кінці червня.

Живляться ремези дрібними комахами і павуками.

Ці пташки корисні і, крім того, чудово прикрашають природний ландшафт. Заслуговують повсюдної охорони. Особливо слід охороняти гнізда пташок від різних колекціонерів

СОРОКОПУД-ЖУЛАН

Lanius collurio L.

Птах трохи більший за горобця, з довгим хвостом і гачкуватим, мов у хижака, дзьобом.

Забарвлення самців досить скромне — руде з сірими і чорними тонами, знизу біле з рожевим відтінком. Самки і молоді птахи менш яскраві — бурувато-рудуваті. Птахи перелітні. Прилітають на територію України пізно — в кінці квітня — на початку травня.

Поширені майже в усіх країнах Європи і Азії, крім північних і тропічних областей. На Україні гніздяться скрізь, де є дерева або кущі. Гнізда, сплетені з трави, корінців та інших рослинних матеріалів, завжди заховані в густому, часто колючому чагарнику, в самій хащі.

Повні кладки складаються з 5—7 плямистих яєць. Їх можна знаходити в другій половині травня. Дорослі пташенята зустрічаються в липні.

Живляться сорокопуди переважно великими комахами — жуками, сарановими, метеликами; зрідка можуть ухопити молоду ящірку або пташеня маленької пташки. Іноді можна знайти на кущах глоду, на молодій акації чи іншій колючій рослині великих комах, настромлених на колючку. Це сорокопуд-жулан робить собі так запаси корму.

Птах дуже своєрідний, гарний і корисний, і його треба охороняти і приваблювати в ліси, парки і садки.

ОМЕЛЮХ

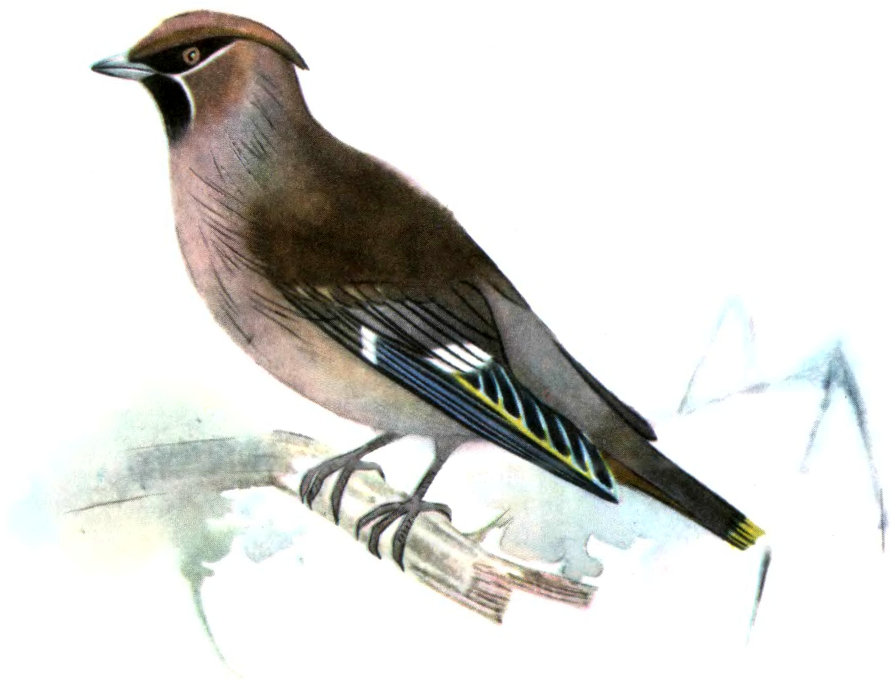
Bombycilla garrulus L.

Красивий птах з характерним зовнішнім виглядом. Він більший за горобця, має бурувато-сіре загальне забарвлення з червонувато-рудим відтінком. На перах крила є червоні рогові пластинки, які разом з білими і жовтими облямівками махових пер утворюють дуже гарний кольоровий візерунок. На голові птаха чималий чубчик, що надає йому трохи задирливого вигляду.

Омелюхи гніздяться в тайговій смузі Європи і Азії. На території України бувають лише на зимівлі і під час перельоту, коли чималі зграї їх мандрують по лісах, залітаючи в парки і садки населених пунктів. Тут їх можна бачити, починаючи з жовтня і до початку березня.

Живляться омелюхи переважно різними ягодами і насінням дерев. Дуже люблять калину, горобину і особливо ягоди паразитної рослини омели, за що й дістали свою українську назву — *омелюхи*. Поїдаючи білі ягоди омели, які, як відомо, мають дуже клейкий сік, омелюхи сприяють поширенню цієї паразитної рослини, бо, по-перше, частина насіння від роздавлених ягід приклеюється до лапок, дзьобів і оперення птахів і таким чином переноситься ними на інші, незаражені дерева; по-друге, насіння омели витримує дію травних соків у шлунку і кишках птаха і виходить з екскрементами, не втрачаючи схожості. Отже, і з покидьками омелюхів також поширюється омела.

А в усьому іншому омелюхи не шкідливі, а навпаки, зграйки їх дуже прикрашають зимовий ландшафт.

ОЧЕРЕТЯНКА ВЕЛИКА

Acrocephalus arundinaceus L.

Спів цієї пташки-рибалки іноді передають як «карась, карась, карась — лин, лин, лин...» Ця пісня дуже характерна і є, мабуть, одним з найзвичайніших пташиних співів, що його можна почути в заростях очерету на озері або на болоті. Якщо обережно під'їхати човном або підійти ближче, то можна побачити і самого співака, що сидить на високій очеретині, міцно охопивши стебло цупкими пальцями.

Це невеличка рудувато-коричнева пташка, трохи більша за горобця.

Гніздиться в заростях очерету на річках, болотах і озерах скрізь на території України. Гніздо — майстерно сплетений глибокий кошик, міцно закріплений між кількома сусідніми стеблами очерету.

У травні можна знайти повні кладки з 4—6 зеленуватих плямистих яєць. Дорослі пташенята покидають гніздо в кінці червня — на початку липня.

Живиться велика очеретянка переважно різними комахами, серед яких багато шкідливих. Заслуговує охорони як корисний вид і окраса природного болотного ландшафту.

СЛАВКА (КРОПИВ'ЯНКА) ЧОРНОГОЛОВА

Sylvia atricapilla L.

Навесні і влітку наші ліси і парки просто бринять від пташиного співу. Співаючих птахів дуже багато, але серед них є справжні «митці-співаки», які займають по праву перші місця серед лісових артистів. Одне з перших місць, безумовно, належить славці чорноголовій. Її гучна, бадьора пісня, що починається з тихенького щебетання, яке поступово наростає до могутнього «крещендо»,— один з найприємніших звуків весняного лісу.

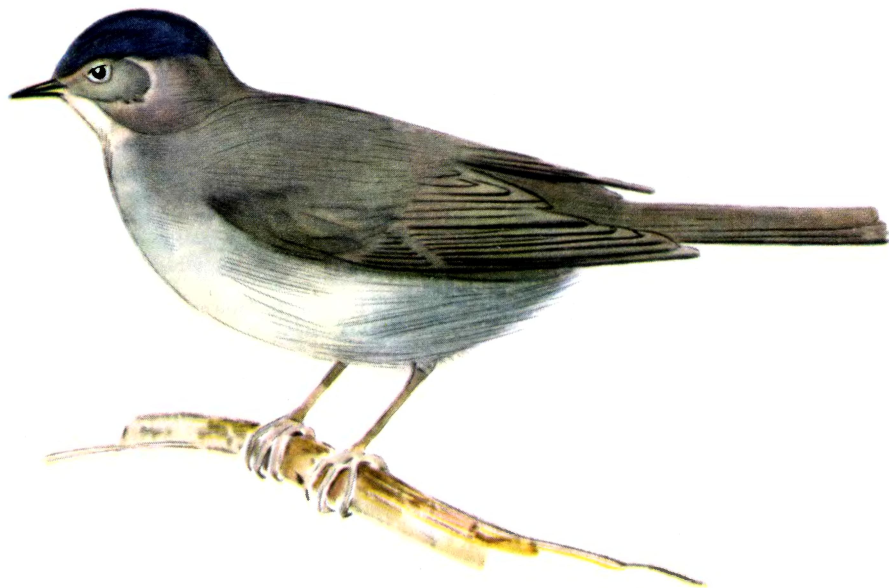
Сама пташка не дуже показна, трохи менша за горобця, сіренька з чорною «шапочкою» на голівці (у самочки і молодих пташок шапочка коричнева).

Прилітає до нас досить пізно (в кінці квітня — в травні), коли вже все зеленіє. Селиться в кущах, на узліссі або десь у заростях кущів у парку чи садку. На території України поширена майже скрізь, де є кущова рослинність. Загальне поширення виду охоплює всю Європу, Азію (крім північних країн) і Північну Африку.

Гніздо славки-чорноголовки — це легенький, але міцний кошик, сплетений між гілочками кущів чи дерева невисоко над землею. Повні кладки складаються з 4—6 плямистих яєць; їх можна знаходити в кінці травня. Молоді пташки появляються в липні.

Живляться славки-чорноголовки різними комахами, серед яких багато шкідливих. Охоче поїдають також різні дикі ягоди — бузину, ожину тощо.

Пташки корисні, і до того ж чудова окраса наших лісів і парків; заслуговують охорони і приваблювання.

8*

ДРІЗД ЧОРНИЙ

Turdus merula L.

У загальному хорі лісових співаків одне з перших місць належить цьому чорному птахові з жовтим дзьобом. Він трохи більший за шпака, але має видовжене тіло і довгий хвіст, через що здається більшим, ніж є насправді.

Рано вранці і ввечері, коли сутеніє, чорні дрозди, сидячи десь на верховітті дерева, виводять свою чудову, трохи мінорну пісню, яку далеко чути в затихлому лісі.

Чорні дрозди — перелітні птахи, що прилітають до нас в кінці березня. Поширені вони в Європі, західній частині Азії, Північній Америці (крім Далекої Півночі). На території України водяться майже скрізь, де є значні лісові масиви; гніздяться у листяних і мішаних лісах. Гнізда з паличок, трави та інших рослинних матеріалів мостять на деревах або в кущах, іноді зовсім низько над землею. Гніздяться протягом літа двічі. Повні кладки з 5—7 зеленуватих плямистих яєць бувають в кінці квітня і в червні.

Живляться влітку переважно різними комахами, червами та іншими безхребетними тваринами, серед яких трапляється багато шкідників лісу. Восени охоче поїдають різні ягоди.

Корисний, до того ж чудовий співочий птах — окраса наших лісів. Його треба охороняти і приваблювати в усі ліси та парки.

СОЛОВЕЙ СХІДНИЙ

Luscinia luscinia L.

Ця чудова співоча пташка зовні зовсім непоказна. Розмірами вона така як горобець, тільки тіло видовжене і стрункіше. Забарвлення зверху рудувато-буре, знизу сірувате або брудно-біле.

Птах перелітний. Прилітає на територію України пізно — десь у кінці квітня — на початку травня, коли дерева й кущі вже вбираються в зелень. Селиться в густих заростях чагарника. Співає на світанку, ввечері і вночі.

Поширений соловей майже по всіх країнах Східної Європи і Західної Азії. В Західній Європі, в Малій і Середній Азії живе інший вид — соловей західний, який на території України гніздиться в Криму, в Закарпатті і в деяких західних районах. Він дуже подібний до свого родича, тільки відрізняється співом.

На території України ці чудові пташки водяться скрізь у лісах і парках, де є кущі або зарості кропиви та інших високих трав.

Гнізда мостять на землі. В травні — на початку червня вже буває повна кладка з 4—6 гарних зеленувато-бурих яєць. Дорослі молоді пташки вилітають з гнізда в першій половині липня.

Живиться соловей переважно комахами, червами, слимаками та іншими лісовими безхребетними тваринами. Охоче поїдає також різні ягоди.

Пташку цю треба скрізь охороняти і приваблювати.

КРОПИВНИК (ВОЛОВЕ ОЧКО)

Troglodytes troglodytes L.

Дуже маленька пташка, мабуть, найменша серед наших птахів, за що дістала свою народну назву «волове очко». Забарвлення коричневе з темними поперечними смугами. Маленький хвостик завжди задерикувато стирчить догори. Завжди ховається в купах зваленого хмизу, у густих кущах, весь час перебуває в жвавому русі. Пісенька коротка, але дуже дзвінка і приємна.

Пташка осіла — у нас і зимує. Гніздиться в Поліссі, Карпатах, у Криму, по деяких лісах лісостепової зони. Загальне поширення виду охоплює лісові смуги Європи, Азії, Північної Америки і Північну Африку.

Гніздиться завжди десь поблизу від лісових річок чи струмочків; робить складні кулясті закриті гнізда між корінням дерев, у стосах дров, у купах хмизу тощо. Повні кладки з 4—9 плямистих яєць бувають у травні, а в кінці червня — на початку липня вже вилітають молоді пташки.

Живляться кропивники влітку переважно дрібними комахами, восени і взимку — ще й насінням.

Дуже приємна, корисна пташка, яку, безумовно, слід охороняти.

ОЛЯПКА ЗВИЧАЙНА

Cinclus cinclus L.

Мабуть, мало хто знає, що серед наших пташок є й така, яка вміє поринати і бігати під водою. Біля бурхливих гірських річок Карпат часто можна спостерігати невеликого темно-бурого з білим низом птаха, як шпак завбільшки, що сидить на камені біля самої води або швидко летить над нею. Якщо деякий час спостерігати за ним, можна побачити, що він раптом поринає у воду і довго не спливає на поверхню. Потім виринає, струшує воду і перелітає на інше місце.

Поширені оляпки в горах Європи, Азії, Північної Африки. На території України гніздяться тільки по берегах гірських річок у Карпатах і зрідка залітають в інші райони. Птахи — осілі.

Гніздо мостять у щілинах скель, в березі річки, між корінням. Повна кладка з 4—5 білих яєць буває в кінці квітня. Молоді птахи вилітають уже в кінці травня.

Живляться оляпки переважно різними водяними безхребетними тваринами, комахами, їх личинками, яких ловлять з берега, а іноді й під водою.

Дуже цікаві, корисні птахи, до того ж нечисленні, а місцями навіть рідкісні. Їх слід неодмінно охороняти.

ЛАСТІВКА СІЛЬСЬКА

Hirundo rustica L.

Коли ці швидкі пташки літають навколо худоби або проносяться над самою вашою головою, мимоволі здається, що це вірні помічники і супутники людини. Справді, ці невеличкі пташки, забарвлені в чорно-сині блискучі кольори, завжди гніздяться коло людини, знаходячи біля неї притулок і поживу. Птахи — перелітні. Прилітають до нас на початку квітня.

Поширені сільські ластівки по всій Північній півкулі, крім Далекої Півночі. На Україні гніздяться скрізь.

Гнізда мостять виключно у будівлях, найчастіше в клунях, стайнях, свинарнях, біля худоби; будують їх з глини в формі невеликих кошиків, які приліплюють до стінок або балок. Виводять пташенят двічі на літо. Перші кладки з 5—6 білих у цяточках яєць бувають у травні, другі — в кінці червня.

Живляться ластівки різними дрібними комахами, переважно кровосисними двокрилими — мухами, комарами, мошкарою. Знищуючи безліч цих надокучливих паразитів, сільські ластівки, як і їх родичі — міські ластівки, дають велику користь. Крім того, вони є чудовою окрасою нашого сільського ландшафту. Цих птахів слід охороняти і приваблювати.

ЗМІСТ

5964
В65

Художнє оформлення І. З. Мартьянова

МИХАИЛ АНАТОЛИЕВИЧ ВОИНСТВЕНСКИЙ
НАШИ ПТИЦЫ.
(на украинском языке)

Издательство «Радянська школа»
Комитета по печати при Совете Министров
Украинской ССР

Редактор *М. Й. Гребенюк.* Художній редактор *В. Ф. Монжеран.* Технічний редактор *Н. К. Волкова.* Коректор *Л. П. Нікітіна.* Здано до набору 10/X 1968. Підписано до друку 13/III 1969. Папір 70×108 1/32. Умовн. арк. 5,6, видавн. арк. 4,95. Тираж 23.000. БФ 08403. Видавництво «Радянська школа» Комітету по пресі при Раді Міністрів Української РСР Видавн. № 19213. Ціна 1 крб. 16 коп. Зам. № 882. Фабрика кольорового друку Комітету по пресі при Раді Міністрів УРСР, м. Київ, вул. О. Довженка, 3.

7—6—3
399—69М

